

Landschapsbiografie

LANDSCHAPSBIOGRAFIE

van het Nationaal Park
Sallandse Heuvelrug & Twents Reggedal

Oktober 2021

Huis Eerde aan de noordkant van de Regge

Voorwoord

Een boek kun je lezen, een kaart, soms kun je iemands gedachten lezen en je kunt ook een landschap lezen. Bomenrijen, sloten, houtwallen, heuvels, wegen; ze behoren allemaal tot het landschap dat door de natuur en vooral door de mens is gevormd. Dat geldt zeer zeker ook voor het prachtige landschap dat op de grens van Salland en Twente ligt. Een landschap dat voor een gedeelte al een Nationaal Park is, maar dat we ook willen uitbreiden volgens de Nationale Parken Nieuwe Stijl. We gaan daarbij breder kijken dan alleen de natuurkern van het huidige Nationaal Park. Het karakter van de Sallandse Heuvelrug strekt zich namelijk uit naar een veel groter gebied. Van de omliggende bergen en belten tot aan de lage gronden van het Twentse Reggedal.

Uiteindelijk zijn de Sallandse Heuvelrug en het Twentse Reggedal namelijk één groot hydrologisch systeem. De basis daarvoor is gelegd in de voorlaatste ijstijd. Wat net zo belangrijk is, is dat bovenop dat natuurlijke systeem wij als mensen 32 verschillende dorpen en buurtschappen hebben gesticht. Door de eeuwen heen zijn ze gegroeid en hebben elk een eigen identiteit ontwikkeld. Soms met rivaliteit tot gevolg. Maar het bindt ons ook, want we hebben tevens een gezamenlijke identiteit. De scheidslijn tussen Salland en Twente is namelijk dun. Vraag een willekeurig iemand van de 140.000 inwoners waar deze grens ligt en je krijgt telkens een verschillend antwoord te horen. En toch hebben we het sterke gevoel dat we bij elkaar horen. Hoe zich dat heeft ontwikkeld, lees je in deze landschapsbiografie. Een bijzonder informatief boekwerk, waar zo goed als alles in zit: van prehistorische raatakkers en grafheuvels tot middeleeuwse essen en moderne landbouw. Een boek waarin de geschiedenis van 60.000 hectare in 60 bladzijden wordt behandeld. Waarin we starten in een 'organisch' gevormd landschap en eindigen met een rationeel landschap met strakke rechte lijnen.

Uiteindelijk moet deze landschapsbiografie een eerste aanzet zijn. Een aanzet die ons laat zien wat de betekenis is van de ontstaansgeschiedenis van ons landschap en wat de grote verhaallijnen zijn. Ons landschap is namelijk een onuitputtelijke bron van verhalen. Grote en kleine verhalen. Ik hoop dat u na het lezen van deze landschapsbiografie net zo enthousiast bent geworden als ik om op onderzoek uit te gaan om deze verhalen op te halen, te vertellen en te etaleren.

Ik wens u heel veel leesplezier en ontdekkingsstochten in ons landschap toe.

Anneke H. Raven

*Voorzitter Nationaal Park Sallandse Heuvelrug & Twents Reggedal
Burgemeester gemeente Hellendoorn*

IJsvogel in de buurtschap Espelo bij Holten

Inhoudsopgave

Inleiding: een atlas met vier tijdsvensters	11
Tijdsvenster 1: Bergen, zandkopjes, veen en de oudste bewoning (<800 na Chr.)	15
Tijdsvenster 2: 32 middeleeuwse dorpslandschappen (800-1850 na Chr.)	25
Tijdsvenster 3: Bebossing en ruilverkaveling in het moderne landschap (>1850 na Chr.)	39
Iconen en fenomenen	59
Tijdsvenster 4: Kansen en denkrichtingen voor de toekomst (>2021 na Chr.)	65
Colofon	67
Overzichtskaarten	70

Vergezicht en bloeiende heide op de Lemelerberg

Een atlas met vier tijdsvensters

Bergen, belten, een laagte en een gezamenlijke identiteit

De bergen en belten tussen Salland en Twente lijken ogenschijnlijk willekeurig of lukraak in het landschap te liggen. Maar als je de achtergrondgeschiedenis kent, kom je erachter dat deze bergen juist met elkaar verbonden zijn. Ze zijn zelfs tegelijkertijd ontstaan, zo'n 150.000 jaar geleden, in de voorlaatste ijstijd. Een enorme ijslob modelleerde het landschap. Dat gebeurde alsof een duim in de natte klei drukt, waardoor de klei aan de zijkant en voorkant omhoog komt. Maar dan vele malen groter op landschapsschaal. Op die manier ontstond niet alleen de Sallandse Heuvelrug, met de Holterberg, Haarlerberg, Noetselerberg en Koningsbelten, maar ook de Lemelerberg, de Luttenberg, de Markelose Berg, de Besthemer Berg en de 'rug' bij Hoge Hexel. Zesentwintig 'bergen en belten' in totaal, allemaal gevormd door dezelfde ijslob. In de laagte, een zogenaamd tongbekken, die na het afsmelten van de ijslob achterbleef, ontstond de loop van de Regge en natte veengebieden, zoals het Wierdense Veld.

Onze voorouders reageerden op dit landschap. Eerst door in de prehistorie bovenop de bergen en belten te gaan wonen. We kunnen nu nog hun oude (raat)akkers en grafheuvels terugvinden. Later ook door onze huidige buurtschappen en dorpen te stichten. Dat systeem zat net iets anders in elkaar. Ieder buurtschap kreeg een gedeelte van de hoge en lage gronden. Holten, Haarle, Noetsele, Hellendoorn en Dammarkte legden hun claim op de Sallandse Heuvelrug. Archem en Lemele op de Lemelerberg. Zeese en Besthem op de Besthemerberg. En bijvoorbeeld Notter en Zuna op de gronden langs de Regge. Strakke lijnen verdeelden het landschap in 32 buurtschappen. Verdeeld, maar toch onderling verbonden met een gezamenlijke identiteit.

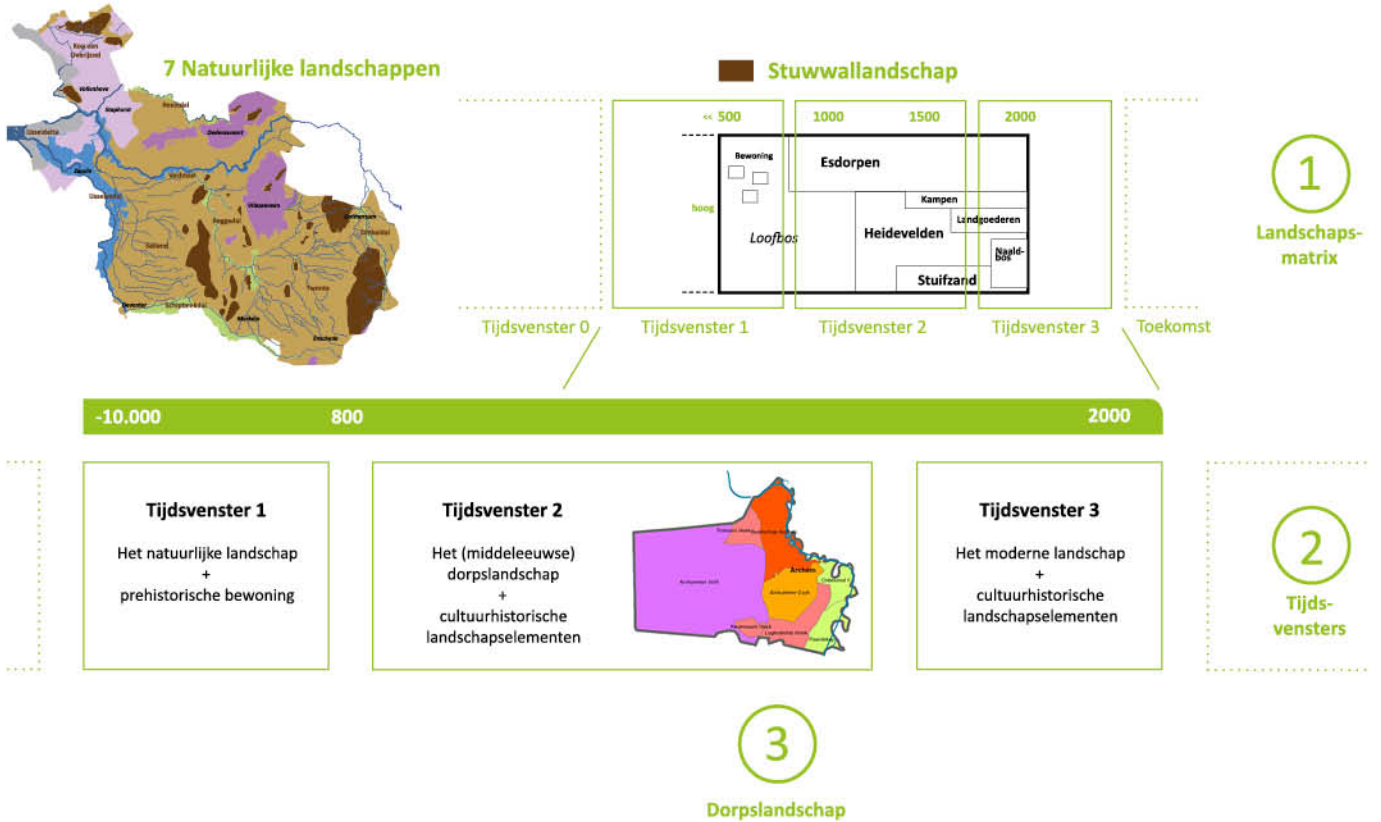
Nationaal Park Sallandse Heuvelrug & Twents Reggedal

Tegenwoordig zijn we onze oude dorpsgrenzen grotendeels uit het oog verloren. Want wie weet nog waar zijn eigen dorpslandschap begint en eindigt? Of hoe dat oorspronkelijke natuurlijke systeem in elkaar zit? Met de transitie van het Nationaal Park De Sallandse Heuvelrug (NPSH) naar het Nationaal Park Sallandse Heuvelrug & Twents Reggedal (NPSH&TR) willen we daar verandering in brengen. Door verleden en toekomst met elkaar te verbinden en te verweven: van een begrensd natuurgebied naar een Nationaal Park op basis van een samenhangend landschapsecologisch systeem met alle facetten en identiteiten die daarbij horen. Daarvoor is in 2020 al het 'Ambitieplan Nationaal Park Sallandse Heuvelrug & Twents Reggedal' uitgebracht, waarin de uitgestippelde route naar het nieuwe Nationaal Park tot 2024 wordt beschreven. Vooruitlopend daarop heeft Landschap Overijssel een landschapsbiografie van het Nationaal Park Sallandse Heuvelrug & Twents Reggedal gepresenteerd aan bewoners, ondernemers, gidsen, ambtenaren en bestuurders. Het resultaat van dat onderzoek wordt in dit boek beschreven.

Methodiek 'Dorpslandschappen en Tijdsvensters'

Bij het beschrijven van de landschapsbiografie wordt gebruik gemaakt van de methodiek 'Dorpslandschappen en Tijdsvensters'. Een methodiek die Landschap Overijssel in 2017 in haar Erfgoedvisie introduceerde. Het is een methode die de geschiedenis van de eigen omgeving uitlegt, herkenbaar maakt en inwoners leert om hun eigen landschap te lezen. Wie om zich heen kijkt, zal zien dat er nog veel aanwezig is waarmee je de biografie van je landschap kunt ontrafelen. Binnen de methode wordt met drie grote lijnen gewerkt: de landschapsmatrix, de drie tijdsvensters en het dorpslandschap. Deze zijn voor elk landschap anders, maar toch heel herkenbaar.

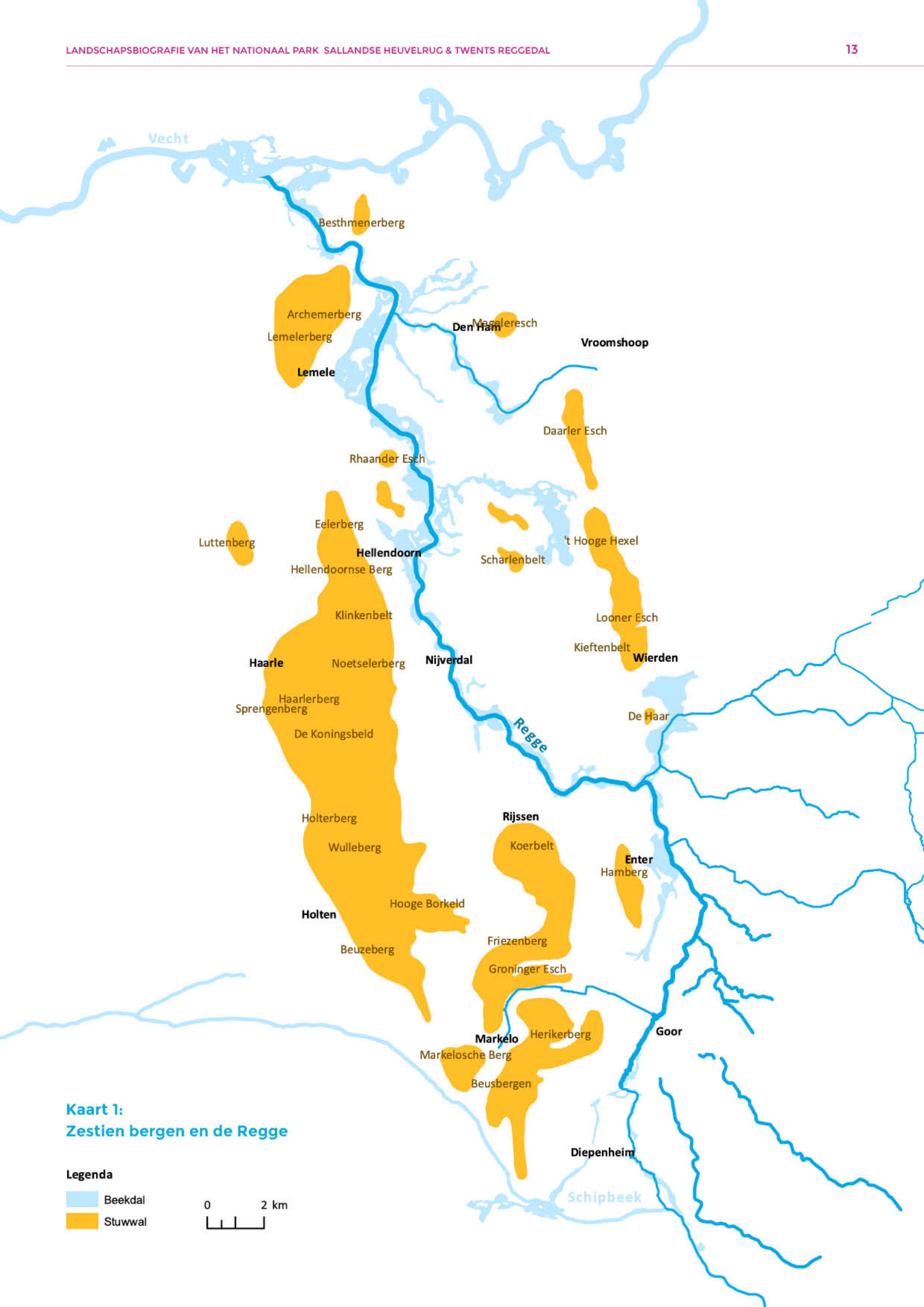
Verantwoording van de 32 dorpslandschappen

Met de bergen en het Reggedal als één natuurlijke eenheid is de basis voor het Nationaal Park Sallandse Heuvelrug & Twents Reggedal gelegd. Van daaruit is gekeken welke dorpslandschappen een directe verbinding hebben met een berg of de Regge. Van deze dorpslandschappen is de oude dorpsbegrenzing weer op de kaart gezet. Aan de noordkant is de Vecht als grens aangehouden. De laagte van het oorspronkelijke gletsjerdal loopt ondergronds waarschijnlijk nog verder, maar heeft aan de noordkant geen betekenis meer voor het landschapsecologisch systeem. Aan de zuidkant van de Vecht is dat wel het geval en dat maakt dat de dorpslandschappen van Junne en Beerze wel bij het Nationaal Park Sallandse Heuvelrug & Twents Reggedal zijn betrokken, ondanks dat zij niet rechtstreeks grenzen aan een berg of de Regge. Aan de zuidkant is het brongebied van de Regge bij Diepenheim de grens. De Regge heeft als rivier logischerwijs niet één brongebied. Met de dorpslandschappen van Diepenheim, Middendorp, Goor, Zeldam, Enter en Ypelo is een groot gedeelte van het brongebied van de Regge vertegenwoordigd. Een verdere uitbreiding naar het oosten zou landschapsecologisch mogelijk zijn, maar heeft een te geringe invloed op het systeem.

Atlas met vier tijdsvensters

Met methodiek ‘Dorpslandschappen en Tijdsvensters’ wordt duidelijk dat landschappen nooit statisch zijn. Ze zijn een optelsom van wat mensen er in de loop der eeuwen van hebben gemaakt. En van wat wij er nu en de komende decennia aan toevoegen. Dat kunnen we doen zonder om te kijken. Maar beter is om het verleden te betrekken bij de ingrepen die nodig zijn, zodat ook toekomstige generaties zich verbonden blijven voelen met het landschap waarin ze zijn opgegroeid. Door streekeigen oplossingen aan te dragen voorkomen we tevens dat elk landschap er hetzelfde uit gaat zien. Met dat in gedachten is er ter inspiratie een vierde tijdsvenster aan deze landschapsbiografie toegevoegd. Daarin worden vrijblijvend kansen en denkrichtingen benoemd. Daarnaast is een groot aantal van de betrokken partijen in oktober 2019 bij elkaar gekomen onder de noemer ‘Statusloze wensenkaart’. Welke ideeën/wensen/vergezichten leven er bij welke partij? En zijn er partijen, die elkaar kunnen vinden? Uit de werksessie kwam naar voren dat er veel raakvlakken zijn en tevens enkele tegenstellingen. Het is de kracht van het Nationaal Park Sallandse Heuvelrug & Twents Reggedal om als verbindende factor over het landschap van de toekomst, het vierde tijdsvenster, verder na te denken en dat uit te werken.

Kaart 1:
Zestien bergen en de Regge

Legenda

- Beekdal
- Stuwwal

De Sahara in Junne als één van de laatste stuifzanden langs de Vecht

Tijdsvenster 1: Bergen, zandkopjes, veen en de oudste bewoning (<800 na chr.)

Opgestuwde bergen

Het landschap van de Sallandse Heuvelrug en de Twentse Regge wordt gedomineerd door zestien grotere en kleinere hoogtes. Van hoge toppen als de Koningsbelt (75,5 m) en de Archemerberg (76,5 m) tot aan lage heuvels, zoals de Magelersesch (14,5 m) en Hoge Hexel (17,8 m). Alle zestien hoogtes steken in meer of mindere mate boven het omringende landschap uit. Dat doen ze al duizenden jaren lang. Het zijn deze 'stuwwallen' die de oudste zichtbare elementen in de regio zijn. Ze vormen de 'ruggegraat' van het huidige landschap en komen niet voor niets aan hun naam. Een ijstijd waarin een grote gletsjer vanuit het noorden ons land binnenkwam, zorgde ervoor dat ongeveer 150.000 jaar geleden aan de randen van het ijs de grond omhoog kwam. Als een duim in de natte klei zorgde het uiteinde van de gletsjer voor zoveel druk op de ondergrond dat zowel aan de zijkant als aan de voorkant van de ijslob de ondergrond omhoog werd gestuwd. Waar de lagen met eerdere afzettingen als grind, leem en zand voorheen bovenop elkaar in het landschap lagen, waren ze na de stuwning soms naast elkaar in de stuwwal terug te vinden. Het was dus de lokale bodem die met de ijslob opzij werd geschoven en werd opgestuwd. Toch

bracht de gletsjer zelf ook allerlei materialen mee. De meest bekende zijn de grote zwerfstenen die bovenop en in het ijs een lange tocht naar het zuiden maakten. Het merendeel van de stenen kwam niet verder dan de noordelijke provincies van Nederland, een kleiner aantal redden het tot de provincie Overijssel en verder. Zo ligt er bovenop de Lemelerberg nog steeds een bijzondere grote zwerfsteen, de Dikke Steen, en ook bij de Kattenberg in Markelo lag tot enkele tientallen jaren geleden een enorm exemplaar, Lange Tom of Longtom genaamd. Tegenwoordig ligt er een replica.

“De reusachtigen zwerfkei, die in de buurt van Markelo ligt, heeft den naam van Longtom gekregen. Naar men zegt, heeft hij een gewicht van 70.000-80.000 kg. De VVV te Markelo wil trachten het gevaarte naar het dorp te vervoeren om het ergens als bezienswaardigheid een vaste plaats te geven.”

Arnhemsche Courant, 11 februari 1927

De Dikke Steen op de Lemelerberg

De gestuwde lagen van de Archemerberg

Aan de zij- en voorkant van de enorme ijslob ontstond een ring van bergen. Tegenwoordig staan ze bekend als de Markelose Berg, de Lemelerberg, de Luttenberg, de Friezenberg, de 'rug' bij Hoge Hexel, de Besthmer Berg en – als meest uitgestrekte van de lokale stuwwallen – de Sallandse Heuvelrug. Voor wie goed kijkt, ziet

“De grootste leemkuil [bij Herike] is ongeveer 36 m. in omtrek en zoowat 20 m. diep. [...] Voor den man der wetenschap zijn deze gaten zeer interessant, daarin vond men beenderen en versteeningen, die men hier geenszins verwacht zou hebben, zooals wervelbeenderen van een walvisch, haaiantanden, een stuk kaak van een voorwereldlijk dier, benevens schelpen en dergelijke.”

De Tijd, 2 augustus 1907

de verdwenen ijslob vrij gemakkelijk tussen alle opgestuwde bergen liggen. Toch is er nog maar weinig wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de vorming van het Sallandse en Twentse stuwwallenlandschap. Van andere gebieden is bekend dat een ijslob zich met regelmaat terugtrekt en dan weer uitstrekt. Dat nieuwe ijslobben oudere gestuwde bergen ook weer kunnen overrijden en daardoor afvlakken en dat wat soms één berg lijkt te zijn wel uit vier of vijf verschillende stuwfasen kan bestaan, die tegen elkaar zijn 'aangeplakt'. Wat dat betreft heeft het Sallandse en Twentse stuwwallenlandschap nog lang niet al haar geheimen prijs gegeven. Eén van de geheimen die de laatste honderd jaar wel aan het licht is gekomen, is dat in de ondergrond een nog ouder landschap bewaard is gebleven. Een landschap dat stamt uit de tijd van ver voor de opstuwing van de bergen. Het is echter alleen diep in de ondergrond te herkennen. Eén van de plekken waar dat mogelijk is, zijn de leemkuilen ten westen van Herike. Ze zijn gegraven aan het einde van de negentiende eeuw om leem te leveren voor de steen- en pannbakkerijen.

Na het smelten van het ijs en het terugtrekken van de gletsjer bleven de stuwwallen, en de laagte waaruit ze waren opgestuwd, achter. Het smelten van het ijs zorgde tevens voor nieuwe toevoegingen aan het landschap. Door de grote hoeveelheden smeltwater sleten bovenop de bergen dalen uit,

de zogenaamde smeltwaterdalen, en werd zand, grind en klei onder aan de stuwwal weer afgezet. Smeltwaterdalen zijn ook nu nog goed te herkennen, waaronder één bijzonder karakteristieke op de Lemelerberg en een set van vijf smeltwaterdalen dicht bij elkaar op de Holterberg.

Lokale, gestuwde grindlagen in de Lemelerberg

Dekzandkopjes en het ontstaan van de Regge

De toendravegetatie van de laatste ijstijd, ongeveer 20.000 jaar geleden, zorgde voor een nieuwe toevoeging aan het landschap. Op grote schaal werd door de wind zand afgezet. Dit dekzand ligt als een deken over grote gedeeltes van het oude landschap. Het vulde een groot gedeelte van de enorme laagtes op die door de ijslob waren achtergelaten en zorgde zelf ook voor nieuw reliëf in het landschap. Aan de Sallandse kant is dat bijvoorbeeld met name langs de Vecht te zien met grote oppervlaktes aan dekzand. Aan de Twentse kant is dat ook te zien, maar hier zijn het juist de kleinere dekzandkopjes die opvallen. Met name bij Ypelo, Enter en Zeldam zijn nog veel van deze dekzandkopjes in het landschap te herkennen. Van bovenaf of met een hoogtekartaat lijken alle kleine zandkopjes bij elkaar nog het meest op een 'poffertjeslandschap'. In de laagte die na het afsmelten van de ijslob achterbleef en later gedeeltelijk weer werd opgevuld met dekzand zocht water naar het laagste punt. Dat vond het van zuid naar noord en daarmee ontstond de voorloper van onze huidige Regge. Na de laatste ijstijd ontstond de huidige Regge.

Veenvorming

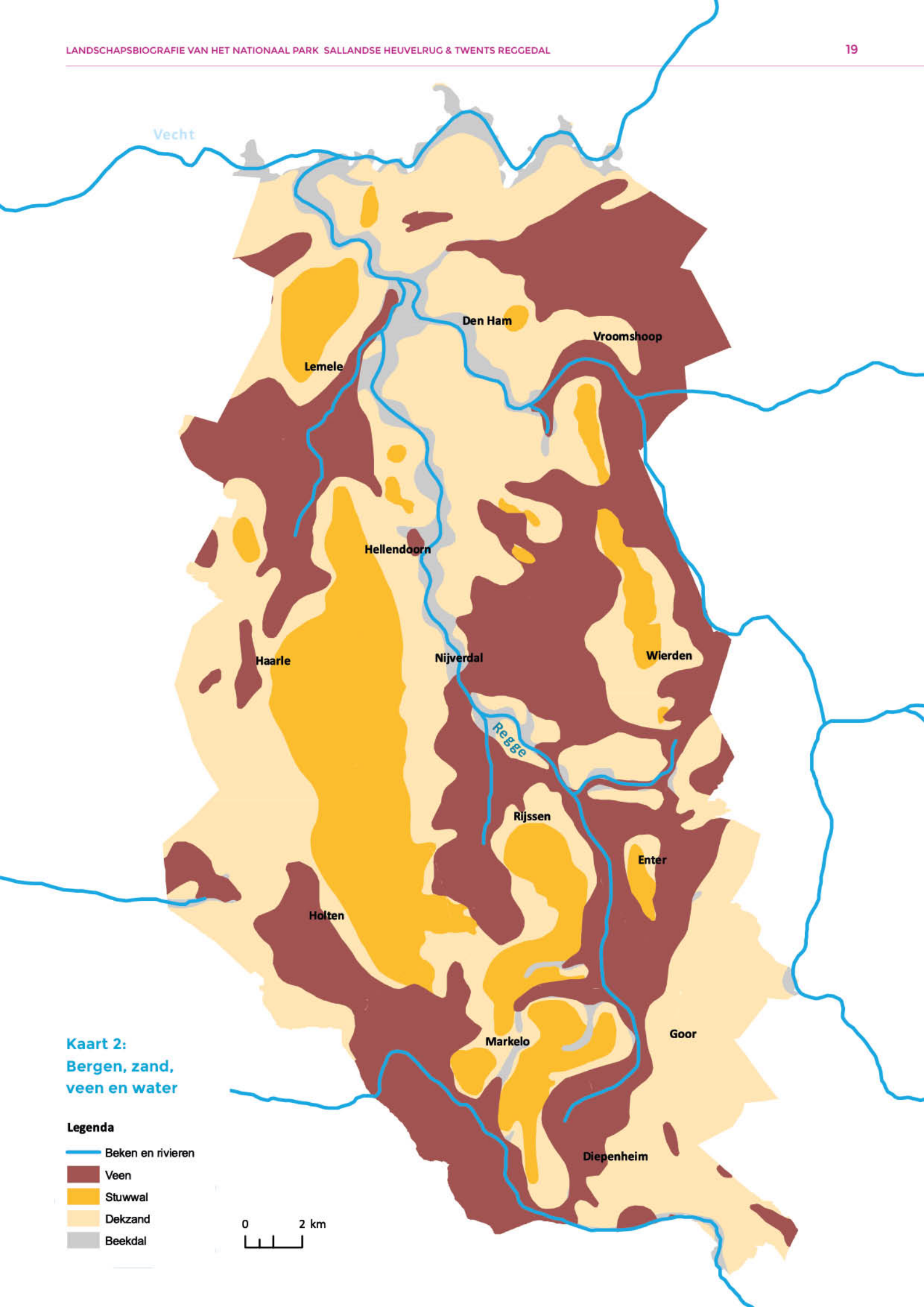
Als iets later in de tijd, ongeveer 5.000 jaar geleden, de grondwaterstand omhoog gaat, doordat de zeespiegel stijgt, kunnen grote veenmoerassen

zich vormen. Eerst als veen dat onder invloed van grondwater staat, het zogenaamde laagveen. Door de hoge grondwaterstand kunnen plantenresten niet meer goed verteren en hopen de plantenresten zich op. Het is een milieu waar planten als zegge en riet bij horen en al naar gelang deze planten voorkomen wordt het veen daar naar vernoemd. Een kenmerk van zeggeveen en rietveen is dat het alleen onder invloed van grondwater kan gedijen. Voor een andere plantensoort is het wel mogelijk om daarbovenop met behulp van regenwater verder te groeien. Het is het zogenaamde veenmos dat in grote koepels, van soms wel 5-6 kilometer in doorsnede, een boomloos hoogveenlandschap creëert. Het is nu bijna niet meer voor te stellen dat in de hoogtijdagen van het hoogveen alle lage delen op de grens van Salland en Twente met dit hoogveen bedekt waren. De boomloze veenvlaktes strekten zich kilometers uit en moeten voor een - nu voor ons - surrealistisch beeld hebben gezorgd. We kunnen het nu alleen nog bij benadering ervaren in het Notterveen. Toch heeft dit uitgestrekte landschap nog relatief lang stand gehouden. Door gebrek aan technieken om het veen op een grootschalige manier goed te kunnen ontwateren, hebben veel veengebieden op de grens van Salland en Twente pas twee- tot driehonderd jaar geleden een omgekeerde ontwikkeling doorgemaakt.

Het Wierdense Veld als één van de laatste restanten van het uitgestrekte veenlandschap

Kaart 2:
Bergen, zand,
veen en water

Legenda

- Beken en rivieren
- Veen
- Stuwwal
- Dekzand
- Beekdal

Jager-verzamelaars en de eerste landbouwers

In dit dynamische landschap van zand, veen en water zien de eerste prehistorische bewoners mogelijkheden om zich te vestigen. Met name de hogere dekzandgronden langs de Regge zijn in trek, omdat het droog genoeg is om te wonen. Eerst als jager-verzamelaars, maar vanaf de Steentijd ook als boeren. De gronden op de hogere dekzandgronden zijn namelijk ook geschikt om akkers aan te leggen. Jagen op vogels en klein wild kan dan in de lagere, natte broekbossen langs de rivier of aan de randen van het hoogveen. Groter wild kwam ook voor, waaronder herten, wilde zwijnen en het oeros.

“Bij de kanalisatiewerken van de Weezebeek door het waterschap De Regge werd een schedel gevonden, waarschijnlijk van een oeros (*bos primogenius*). De horens hebben een spanwijdte van 86 cm.”

Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 19 september 1933

Langs de gehele Regge worden veel vondsten gedaan uit de Steentijd, Bronstijd en IJzertijd. Doordat er nog geen dijken zijn opgeworpen, reageren de bewoners van het Reggedal door de

tijd heen op water- en veenuitbreiding. Dat maakt dat veel oudere nederzettingen onder het latere veen terecht zijn gekomen. Vooral nog is er geen goed beeld over hoe de bewoning zich in deze periode ontwikkeld. Het is wel duidelijk dat er langs de gehele Regge vanaf de vroege prehistorie een doorlopende bewoning is. Het is daarmee één van de zes prehistorische aandachtsgebieden in de provincie Overijssel. De laatste jaren wordt met DNA-onderzoek tevens duidelijk dat er verschillende bevolkingsgroepen in de prehistorie elkaar opvolgden. De oudste bewoners, van bijvoorbeeld de Trechterbekercultuur, hebben een ander DNA dan de latere grafheuvelbouwers. Zo volgen elkaar op en verdrijven elkaar wellicht ook. Daarnaast lijkt het erop dat ze ook andere plekken in het landschap kiezen als een aantrekkelijk vestigingsklimaat.

Grafheuvelbouwers

Het zijn de grafheuvelbouwers die vanaf de Late Steentijd aarden grafmonumenten op de gestuwde bergen opwerpen. De grafheuvelcultuur komt vanuit het oosten van Europa naar Nederland. Een nieuwe cultuur met een nieuwe bevolking en nieuwe gebruiken wordt geïntroduceerd. In de Bronstijd en IJzertijd beleven de grafheuvelbouwers hun hoogtepunt. De vele grafheuvels bij onder andere Hoge Hexel, Markelo en de Borkeld laten zien dat er een onbekend en wellicht onderschat prehistorisch landschap net onder onze voeten ligt.

In Elsen is een nederzetting gevonden uit de overgang van de Steentijd naar de Bronstijd

De meeste grafheuvels liggen op een iets hogere zichtlocatie, waardoor je ze in een open (heide) landschap al vanaf ver ziet liggen. Recente opgravingen in Twente laten zien dat rondom de grafheuvels palenkransen hebben gestaan. Daarnaast liepen vanaf de wegen lange palenallees naar de grafheuvels toe. Het is een verdwenen religieus landschap, waarvan we nu alleen nog de restanten van de grafheuvels van zien. Een groot gedeelte van deze grafheuvels zijn reeds in de negentiende en twintigste eeuw opgegraven, zowel door boeren als door (amateur)archeologen. Het is bijvoorbeeld bekend dat in 1923 professor Holwerda uit Leiden op het heideveld aan de voet van de Friezenberg een wetenschappelijke opgraving heeft uitgevoerd en daarbij in de grafheuvels vijftien urnen heeft gevonden. Te Stokkum graaft landbouwer A.J. Greven in de jaren dertig van de twintigste eeuw met enige regelmaat naar urnen op zijn land.

“Pastoor Ellerbeck, een groot oudheid-liefhebber, had in de Haarerberg een geheel Romeinsch Coemiterium [begraafplaats] ontdekt en dit gedeeltelijk doen ontgraven, waarvan hij mij een geheele kamer met rood aarden urnen toonde waarvan sommige nog geheel gaaf. Asch en verbrande menschenbeenderen waren er nog in en zelfs de bekende tranenpotjes ontbraken niet.”

Overijsselsch Dagblad, 9 augustus 1919

Een hoge dichtheid van grafheuvels op De Borkeld

Vroege archeologische opgravingen op de Herikerberg

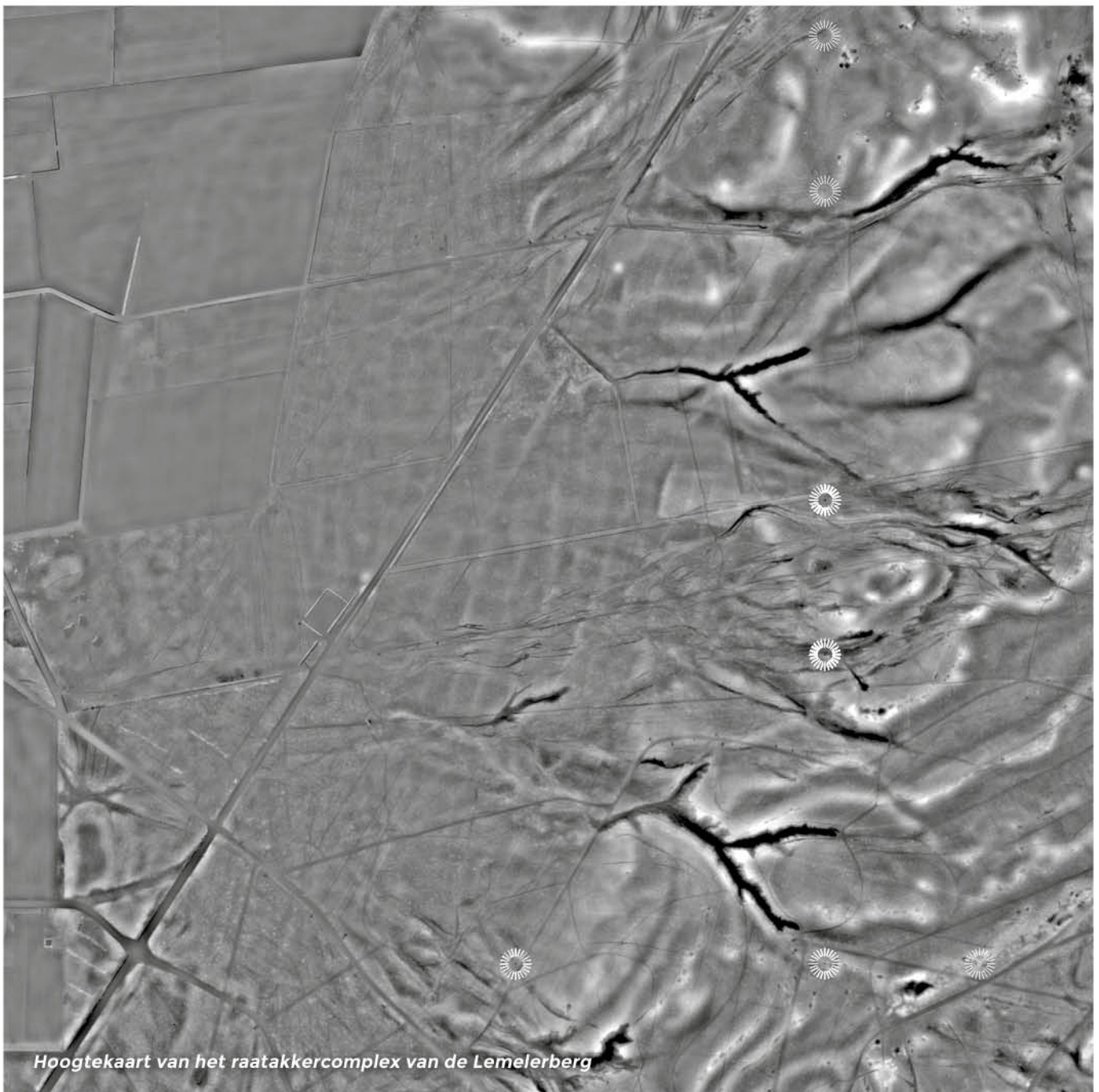
Op de Herikerberg en de Galgenbelt liggen midden in de heide verschillende aardhoogten met heide begroeid en met hout beplant. Het zijn de grafheuvels of tumuli's onzer heidensche voorouder. Dezen verbrandden hun doden, verzamelden de asch in een aarden pot en begroeven dezen in den grond. Om de plek aan te duiden, werd dan een klein heuveltje opgeworpen. De meeste dezer aardhoopen vertoonen aan den top een soort krater, als bewijs, dat hier oudheidkundigen aan 't werk zijn geweest om er te zoeken naar overblijfsels uit den Saksischen tijd. Graaf van Bijlandt, burgemeester van Wierden haalde in 1839 uit een dezer oude grafheuvels een lansspits en een geraamte van een mensch.

De Tijd, 2 augustus 1907

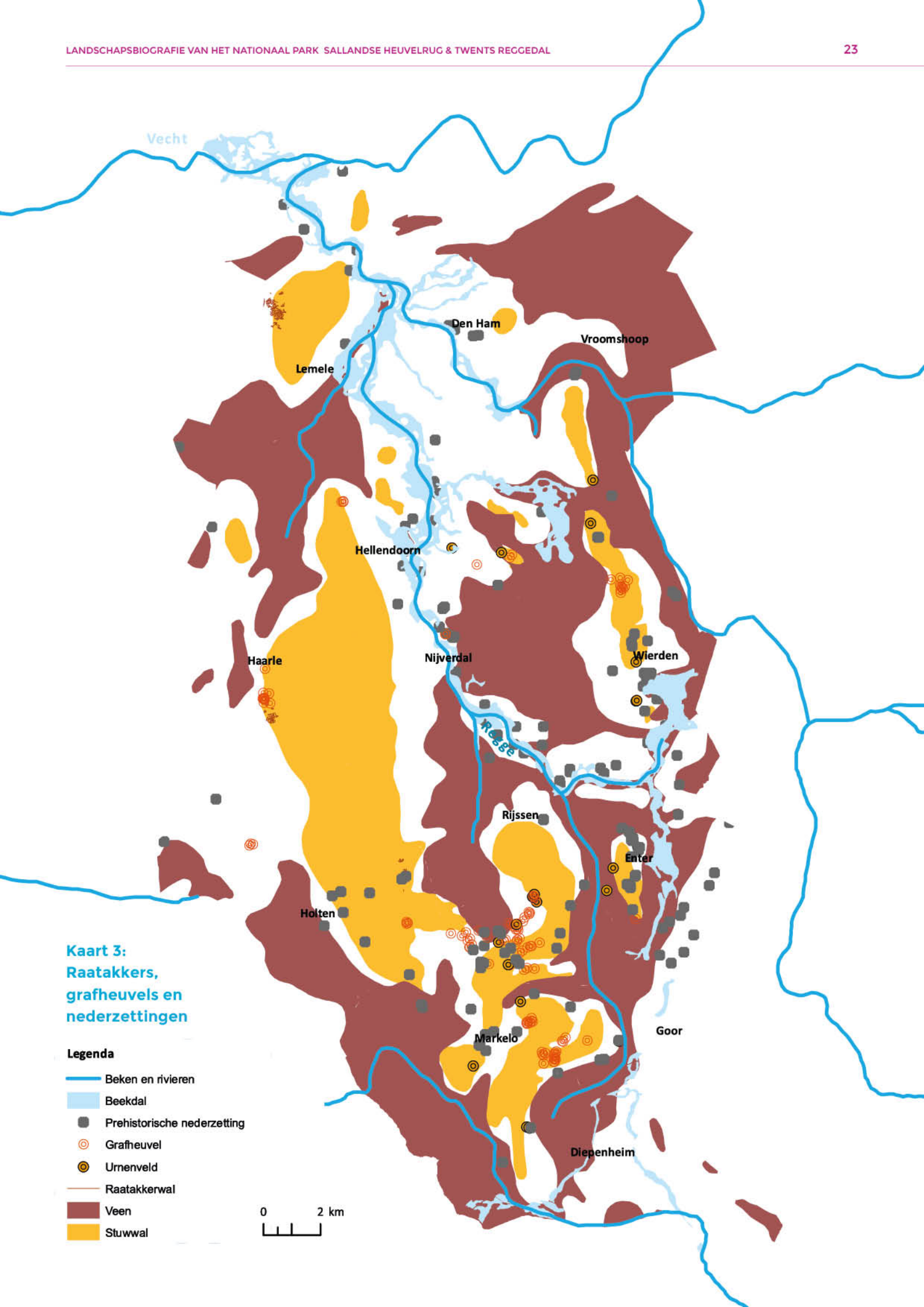
Vanaf de IJzertijd ontstaan prehistorische dorpen met grote (raat)akkercomplexen. Dat zijn kleine akkers van ongeveer 30-40 bij 40 meter. Doordat er tientallen van deze akkers aan elkaar werden gelegd, ontstond er een soort raatstructuur. Dat valt met name op als van bovenaf wordt gekeken. In de praktijk worden ze ook wel 'Celtic fields' genoemd. Dat bleek een misplaatste term te zijn, want deze akkers blijken geen verwantschap met de Kelten te hebben. Met behulp van de hoogtekaart is het sinds een jaar of twintig gemakkelijker om raatakkercomplexen op te sporen. Op de Lemelerberg en de Haarlerberg zijn twee grote

complexen teruggevonden. In heel Overijssel zijn slechts vijf grote complexen bekend, die de latere landbouwontginningen hebben overleefd. De verwachting is dat er rondom en soms ook in de akkercomplexen restanten van boerderijen terug te vinden zijn. Veel is nog onduidelijk over deze 'buren uit de prehistorie'. Dat komt met name, omdat er op de plekken waar ze liggen geen verstoring in de ondergrond plaatsvindt en er daarom geen archeologisch onderzoek gedaan kan en mag worden. De laatste schattingen komen er op uit dat er wellicht meer dan tweeduizend mensen in een dergelijk dorp bij elkaar konden wonen.

Hoogtekaart van het raatakkercomplex van de Lemelerberg

Kaart 3:
Raatakkers,
grafheuvels en
nederzettingen

Legenda

- Beken en rivieren
- Beekdal
- Prehistorische nederzetting
- Grafheuvel
- Urnenveld
- Raatakkerwal
- Veen
- Stuwwal

0 2 km

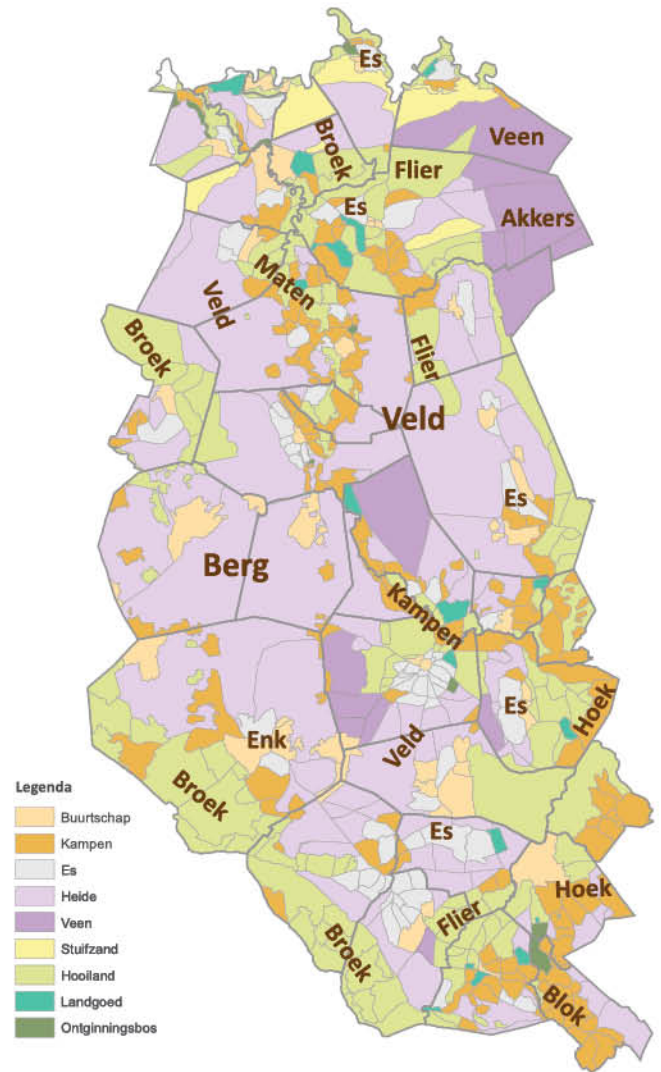

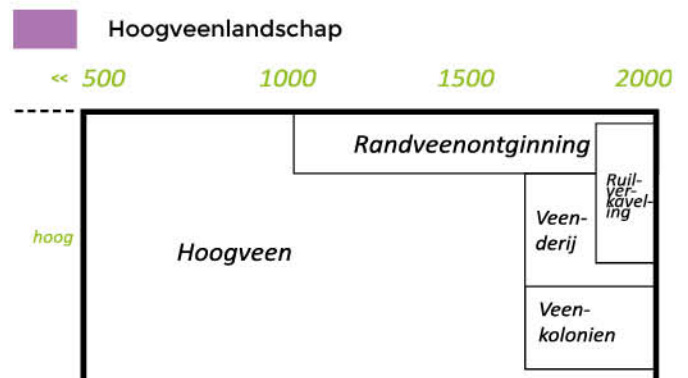
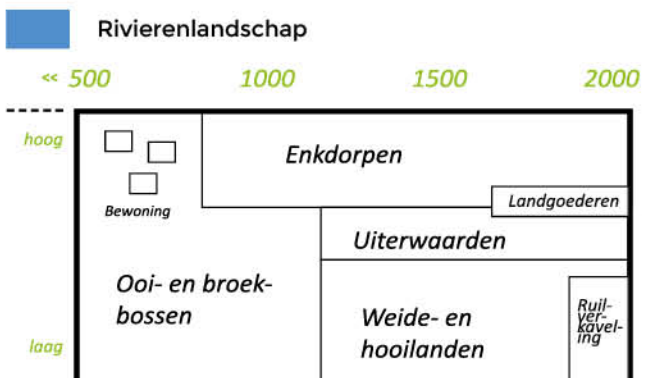
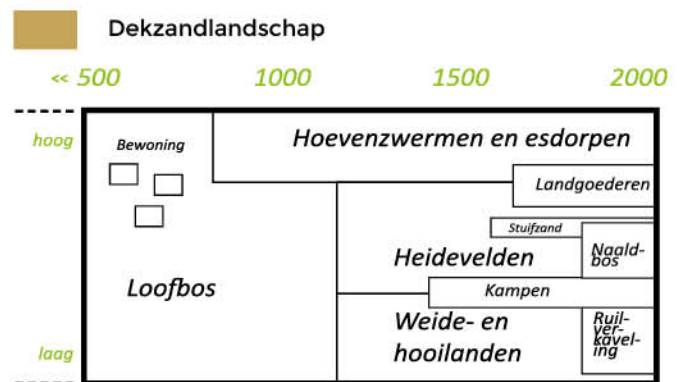
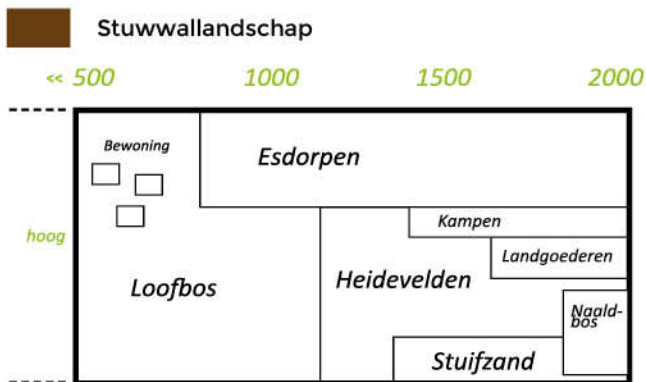

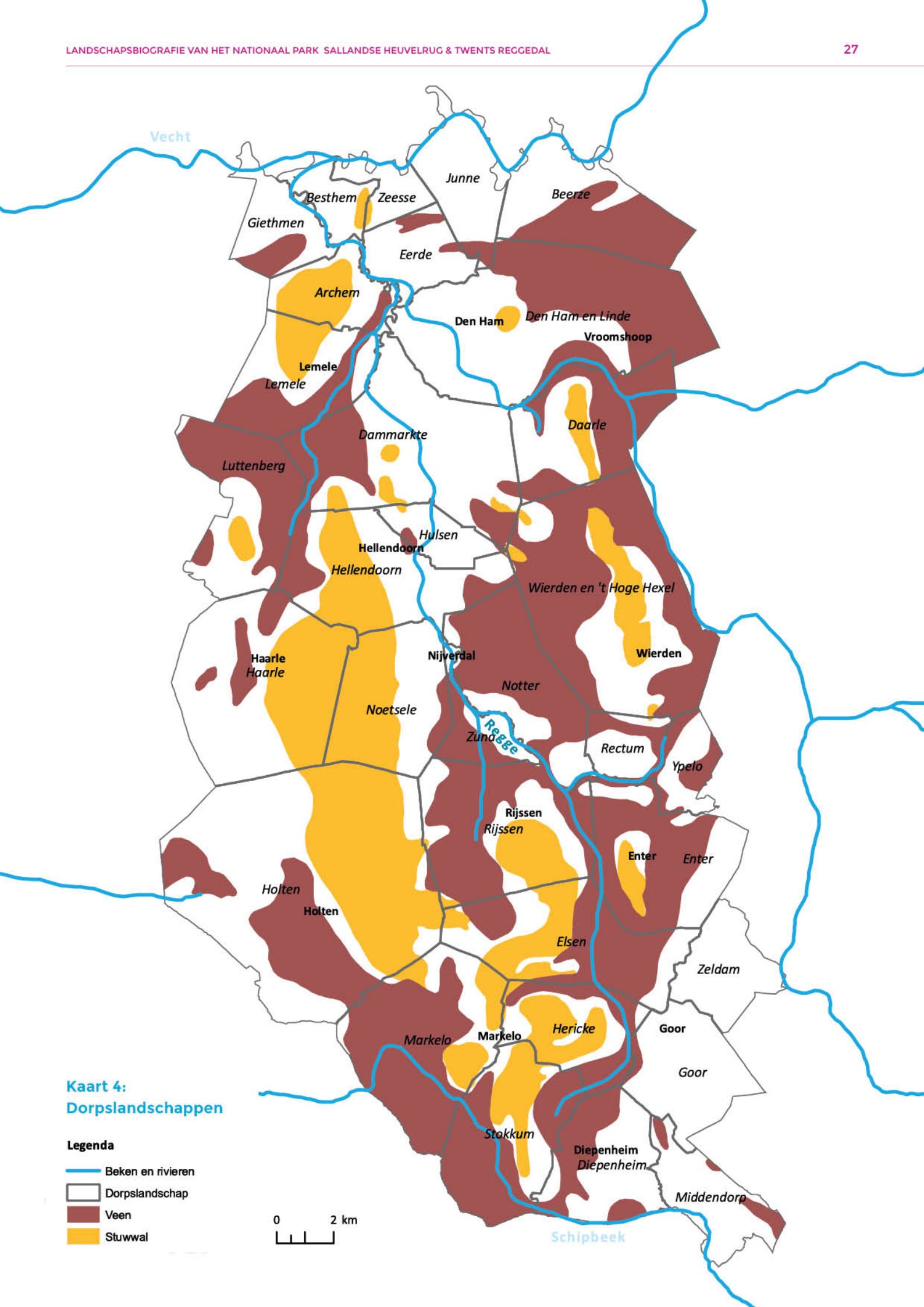
Elk dorp bakende daarbij zijn eigen dorpsgrenzen af. Zowel op de zandgronden als in de veengebieden. Rechte lijnen doorkruisen daarbij het landschap als dorpsgrens. Vaak geënt op een natuurlijke hoogte of opvallende verschijning in het landschap. Dorpsgrenzen die inmiddels meer dan duizend jaar oud moeten zijn. Al is dat destijds nog niet schriftelijk vastgelegd en moet het vooral een mondelinge overeenkomst zijn geweest. Op deze wijze ontstonden in totaal 32 verschillende dorpsgebieden langs de Regge en bovenop de gestuwde bergen. Elk dorp legde daarbij een claim op zowel de lage en hoge gronden, zodat in het boerenbedrijf een bepaalde mate van zelfvoorzienendheid zat. Op de overgang van de essen naar de heidevelden werden de schaapskooien neergezet. Tussen de buurtschappen zelf ontstonden kilometers aan karrensporen. Natuurlijke afwatering werd een handje geholpen door kleine weteringen te graven. Elk onderdeel van het landschap kreeg een eigen naamsaanduiding. Hooilanden werden -broeken, -flieren, -marsen of -maten genoemd, heidevelden kregen de uitgang -veld of -berg en kleine groepen boerderijen buiten de buurtschap de naam -hoek. Het is overigens verleidelijk om deze hele periode wat betreft landschapontwikkeling vanuit één perspectief te zien. In werkelijkheid is het echter door de eeuwen heen een zichzelf uitbreidend en steeds veranderend systeem, waarvan wij met name slechts de laatste tweehonderd jaar goed kunnen volgen door de introductie van gedetailleerde topografische kaarten.

Landschapsmatrixen

Kaart 4:
Dorpslandschappen

Legenda

- Beken en rivieren
- Dorpslandschap
- Veen
- Stuwwal

0 2 km

Schipbeek

Marken als bestuurlijke organisaties van onverdeelde gronden

Binnen de dorpsgrenzen ontstond vanaf de vroege middeleeuwen een scheiding tussen de particuliere gronden, van bijvoorbeeld het huis, erf en akker, en de gemeenschappelijke onverdeelde gronden. Bij de laatste categorie behoorden bossen, waterlopen, wegen, heidevelden en soms ook wei- en hooiland. Ze worden ook wel markegronden genoemd. De particuliere gronden en de markegronden vormden samen het dorpslandschap. Alle erven tezamen besloten hoe ze om gingen met hun onverdeelde gronden. Elk erf had een aandeel of een 'whaare' in de marke en recht op het nutsgebruik van de markegronden, waaronder het weiden van vee, het halen van plaggen en het kappen van hout. Om de markegronden te beheren had elke marke een eigen bestuur en stelde ook elke marke eigen gebruiksregels op. Vanaf ongeveer de veertiende eeuw werden deze regels in markeboeken opgeschreven. In de tijd daarvoor zullen de regels mondeling zijn overgeleverd. Het zijn daarmee de verre voorlopers van onze huidige gemeenten. De voorzitter werd 'markerichter' genoemd, de bestuursleden meestal 'gecommitteerden' en wanneer de boeren hun vergadering hielden kwamen ze bij elkaar voor een 'holting'.

"In het erve Teutelink in Diepenheim werden in de negentiende eeuw de holtings van de marke Middendorp gehouden."

Twentsch Dagblad Tubantia, 25 februari 1950

Na verloop van eeuwen kon het voorkomen dat het voorzitterschap bij een voorname boerderij of havezate was gaan horen. Het voorzitterschap werd daarmee erfelijk van vader op zoon. Zo is bekend dat havezate Den Dam het 'markerichterschap' van de marke Hellendoorn bezat. Het werd destijds 'Erfmark-Richterschap' genoemd en kon tegelijkertijd ook met de havezate te koop worden aangeboden aan de hoogstbiedende. In Junne gebeurde iets tegenovergestelds, doordat daar 'Goed Oosterveen' in de loop der tijd acht erven en twee katersteden had opgekocht. Daarmee had de eigenaar van het goed bijna tien 'whaare' of aandelen van de marke Junne in handen en was daardoor praktisch alleenheerser over het dorpslandschap van Junne. Maar ook als de adel niet genoeg aandelen had, lukte het vaak toch om invloed op het dorpslandschap uit te oefenen. Dat kon bijvoorbeeld door in het verlengde van de bisschop van Utrecht belasting te heffen. De kasteelheer van Eerde had bijvoorbeeld de 'grove en smalle tiende' op de gehele buurtschap van Eerde. De grove tiende had betrekking op de graanoogst, de smalle tiende op gewassen als peulvruchten, wortelen en knollen. Het is in de praktijk lastig om voor een marke de ontstaansgeschiedenis van de bestuurlijke organisatie helemaal te doorgronden. Meestal is het een combinatie van de oude gewaarde erven, vroege kloosterbezittingen, adel uit de Ridderschap van Overijssel en invloed van de bisschop van Utrecht, die gedurende de eeuwen in elkaar zijn gedraaid.

Havezate Den Dam bezat het markerichterschap van de marke Hellendoorn

Op Maendag den 17 Juny 1737, des middags de klokke twee uren, zal binnen den Dorpe van Hellendoorn publyk geveyld [...] en finaal verkogt werden, de confiderable Havesaet DEN DAM, met een extra groot hegt en sterke Heeren Huyzinge, onderhorige Landhoeven, Tuynen, Boomgaerden, Bosschen, en-Plantagien; hooge en lage Landeryen, zeer aangenaem gesitueert by de Visryke Rivier de Regge, aen de Postweg van Deventer op Zwol; aen welke Havesaet behooren zeer veele aloude en confiderable Preëminentien, Prerogativen, en Gerechtigheeden, onder anderen daer uyt beschreeven te werden in den Ridderstand van Over-Yssel, de exercitie van de vrye jagt, het Erfmark-Richterschap van Hellendoorn, en beneevens de twee nabygeleegen Adelyke Huyzingen, de Collatie van de Pastory en Costory aldaer; een considerabel Leenboek van deeze Havesaet releveerende, etc.

's Gravenhaegse Courant, 5 juni 1737

De grens van een dorpslandschap werd in de vroege middeleeuwen vaak nog niet opgeschreven. Pas nadat de bevolkingsgroei druk op de eigendommen ging leggen, kwamen er geschillen waar een grens precies behoorde te liggen. Er zijn langlopende geschillen bekend tussen Den Ham en Vriezenveen, over het Twistveen, tussen Zuna en Noetsele en tussen Zeldam, Goor en Elzen. Sommige zijn pas in de negentiende eeuw, vaak bij de uiteindelijke markeverdeling, opgelost.

“Als eene zeldzaamheid mag gemeld worden dat [...] alzo geëindigd is, eene procedure, die inden jare 1420 is begonnen, en 434 jaren hangende is geweest, tusschen de Marke Notter en Zuna ter eener en die van Noetsele ter andere zijde, over de grensscheiding tusschen die beide Marken.”

Zutphensche Courant, 3 juni 1854

Het aantal erven dat een aandeel had in de marke werd in principe niet uitgebreid. Nieuwkomers in het dorp kregen daardoor niet automatisch

rechten op het nutsgebruik van de onverdeelde gronden. Dat recht behoorde toe aan de oude erven. In een dorpslandschap stonden daardoor ‘gewaarde erven’ en zogenaamde katersteden, die geen of minder rechten hadden, door elkaar. Het bouwen van een boerderij of keuterij op markegronden werd door de marke overigens niet vaak toegestaan. Tenzij de marke voor dat doel speciaal gronden beschikbaar stelde en verkocht. Bij Archem zijn een tweetal voorbeelden waarbij een aantal keuterijen aan de rand van de heide konden worden gesticht. Toch gold er echter ook een oude ongeschreven wet, dat wanneer een *“arm en dakloos man uit eigen marke zich in den gemeenschappelijken markegrond een hutje bouwde bij nacht en ontij, een merkteeken spitte om een bepaalden hoek grond en in den loop van den zelfden nacht de eerste rook uit de hut kringelde, dan werd het schamele bezit niet vernield.”* Meestal ontstonden dergelijke nederzettingen op een verre grens met andere marken, zodat de werkzaamheden niet opvielen. Op de grens tussen Haarle, Noetsele en Hellendoorn is met de bijzondere ontginning Twelhaar op het driemarkenpunt een plek te ontwaren, waarbij wellicht van deze ongeschreven wet gebruikt is gemaakt. De markegrenzen werden er zelfs voor aangepast.

De stenen markepaal op de grens tussen Markelo en Ambt Delden

Uitgestrekte veenmoerassen (bruin) op deze vroege overzichtskaart van De Wit (1670)

Twisten tussen Zeldam en Goor (en af en toe Elzen)

Het Zeldammer Broek, thans bijna geen broekland meer, was in vroeger eeuwen vaak een voortdurende bron van twisten. Wat toch was het geval? De stad Goor had voor haar burgers in bovengenoemde marke een grondbezit van ruim dertig bunder, allemaal weiland, waarin men 's zomers, wanneer althans het water zulks niet belette, de koeien der burgers in de weide gedaan werden. Het was echter de Zeldammerboeren een doorn in het oog, dat burgers uit de stad Goor het recht hadden, om in hun marke vee te laten weiden. En dat niet alleen, de Goorsche koeien deden zich meermalen over de grens aan 't gras der markeboeren te goed. De Zeldammer schutter [degene die beslag legt op het vee, MH] en zijn helpers snelden toe om de Goorsche beesten te vangen en te schutten, maar de vlugge Goorsche veehoeder zorgde er haastig voor, dat zijn vee in eigen domein terug keerde. Uit wraak dreven de boeren dan wel eens hun vee in het Goorsche Broek en in het „vuile Goor“, zoals het werd genoemd. [...] Niet alleen ten opzichte van het vee maakte men elkaar het leven zuur, maar voorts op allerlei gebied. De Zeldammers haalden dekplaggen uit het Goorsche Broek. De Gorenaren deden insgelijks uit het Zeldammer Broek. Zo ging het met hout, met schadden, kortom met alles.

Totdat de stadhouder voor Overijssel, Schenck van Toutenburg, in 1532 ging bemiddelen. Op 22 Augustus van dat jaar kwam er tusschen de stad Goor en de marke van Weddehoen en Cotwyck [één van de marken van Zeldam, MH] een overeenkomst tot stand, waarbij men elkaar beloofde een ieders eigendom te eerbiedigen. Of het geholpen heeft? Men behoeft slechts het markeboek open te slaan en in het oudarchief van Goor te snuffelen om het tegendeel bewaarheid te vinden. Het Goorsche Broek was meermalen het tooneel van heftigen strijd tusschen Goorsche burgers en Zeldammer boeren. Het oudarchief van Goor vertelt ons van het brand maken (of schadden steken) en plaggen maaïen in het Goorsche Broek. Het is jammer, dat Zeldam er geen oudarchief op na houdt, dan zou men ook kunnen zien, hoe vaak de Gorenaren in het Zeldammer Broek stroopten. De geschillen waren vaak onbeduidend, wat niet wegnam dat men in de stille en afgelegene broeklanden elkander eens flink aframmelde met schop of greep of schaddenspaan. Soms was het niet genoeg dat Goor en Zeldam oneenigheid hadden, dan voegde zich de marke Elzen als nummer drie in den strijd. Een gelegenheid was gauw gevonden, want er was geen enkel punt zoo duister en tevens zoo teer als de markegrens. In 1610, 1611, 1624 en 1625 lagen de beide marken met de stad Goor overhoop aangaande de grensscheiding. In 1743–1763 en 1765 laaiden de twisten hoog op tusschen Goor en Zeldam. Eenige boeren werden gevangen genomen, wat weer tot gevolg had, dat de Zeldammers weigerden hun waren in Goor te gaan halen. Dit hielp. Met een slag en een stoot waren de boeren weer vrij. In 1854 werd met de verdeeling der marke begonnen. De grondverdeeling was zeer eigenaardig. Iemand, die bijvoorbeeld vijftien bunder in eigendom in de marke bezat kreeg er ook zooveel bij van den te verdeelen markegrond. Een ander, die slechts één hectare bezat, kreeg er ook een bij. Van den nietsbezitter, den pachtboer, werd geen notitie genomen en zoo werd de marke Weddehoen en Cotwyck verdeeld. [...] De gemeente Goor verdeelde het haar in 1854 toegekende deel niet Zij liet het als een geheel complex bestaan, tot voor eenige jaren de algeheele eigendom voor het overgrootste deel in handen overging van de Zeldammer boeren.

Dagblad van het Oosten, 22 november 1941

De eerste kastelen- en landgoederenzone langs de Regge

De hoge gronden en strategische ligging van een aantal boerderijen en plaatsen langs de Regge boden vanaf de late middeleeuwen plek voor welvarende boerderijen en versterkte huizen. Aan het begin van de twaalfde eeuw verrees op de gronden van de familie Van Diepenheim het eerste kasteel Diepenheim. Het moet een 'vrij' kasteel van de familie zijn geweest. Ten oosten daarvan werd - waarschijnlijk in het midden van de twaalfde eeuw - kasteel Goor gebouwd als leengoed van de bisschop van Utrecht. Het kasteel lag op een strategisch plek waar zich één van de weinige mogelijkheden voordeed om vanaf de Markelose Berg een handelsroute richting het oosten te volgen. Aan de noordkant werd het kasteel beschermd door een ondoordringbare wildernis van broekbossen en veenmoerassen. In de eeuwen daarna werd het kastelenlandschap rond Diepenheim en Goor sterk uitgebreid. Ook stroomafwaarts langs de Regge werden welvarende boerderijen versterkt. Dat gebeurde wel iets later in de tijd, ongeveer rond het begin van de veertiende eeuw. Langs de Regge gaat hem om Koohorst, Grimberg, Ter Molen, Rhaan en Eerde. Het versterken gebeurde in een periode waarin de bisschop van Utrecht er niet voldoende in slaagde om zijn leenmannen te beschermen. Nadat de bisschop in de tweede helft van de veertiende eeuw zijn macht kon herstellen verdween de verdedigingsfunctie weer van veel plekken.

“Op Maandag den 16 January aanstaande, zal men ten Huize van Arend Jalink te Diepenheim, gelegen in het Quartier van Twenthe, verkoopen ruim 700 ZWAARE EIKENBOOMEN, staande op de Havezate NIENHUIS, waar onder zich veel bekwaam Moolen- en Scheepshout bevind, zeer gelegen om te Water naar Deventer en Zwolle te kunnen vervoerd worden.”

Amsterdamse Courant, 22 december 1774

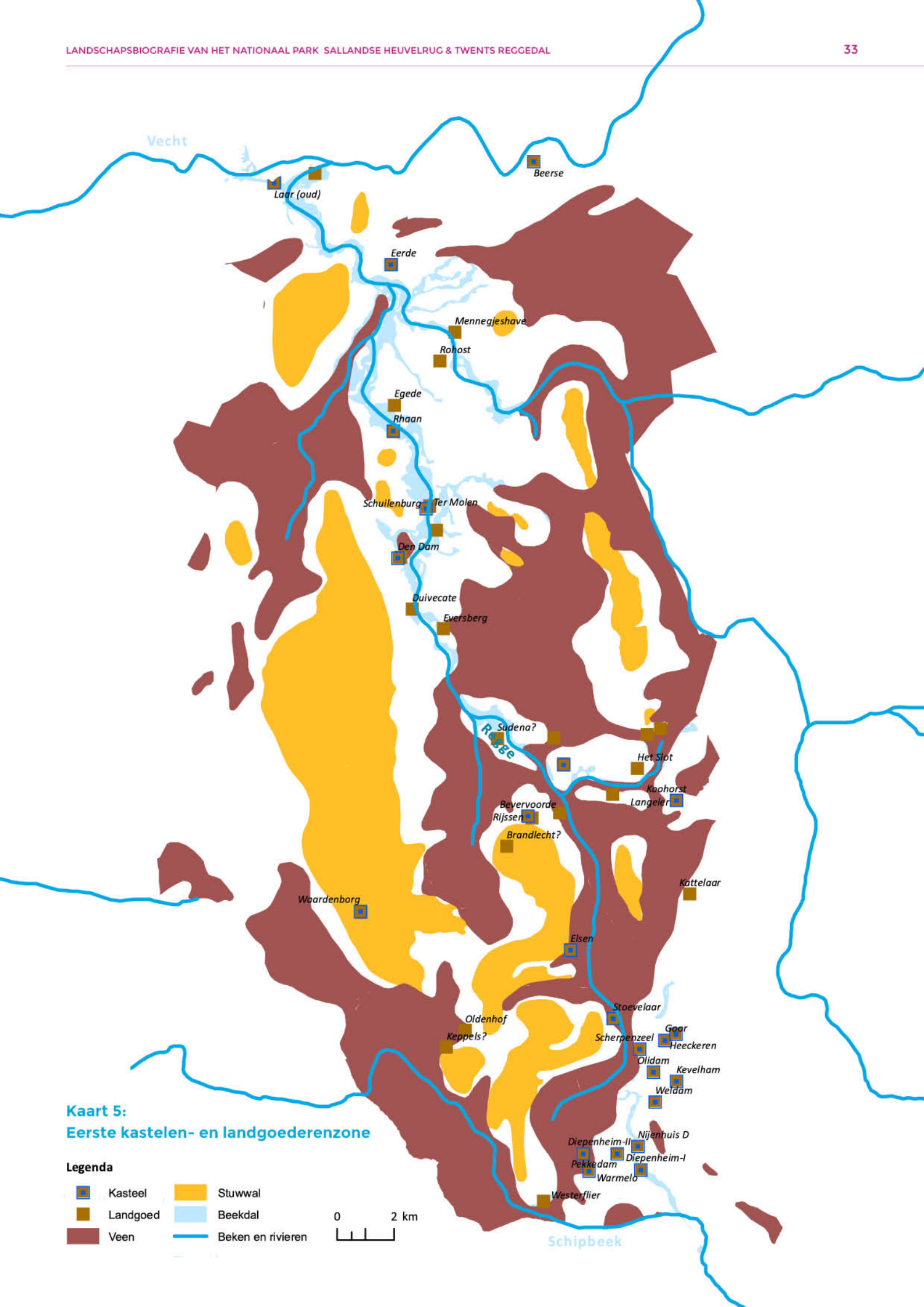
Maar ook zonder verdedigingsfunctie konden boerderijen in de eeuwen daarna uitgroeien tot landgoederen met voorname huizen. De bewoners hadden grote bestuurlijke en religieuze invloed in hun dorpslandschap, inden vaak de belastingen, beschikten over de jacht en de visserij en bezaten grote stukken land met akkers, hooilanden en bossen. In de hoogtijdagen ontstond er een lange landgoederenzone langs de Regge waar 26 landgoederen onderdeel van waren. Tussen de veertiende en de achttiende eeuw drukten deze landgoederen hun stempel op het landschap en de bevolking. Vanaf het begin van de negentiende eeuw viel dit stempel weg. De grote staatsvormingen ten tijde van én na de Franse tijd waren hier de oorzaak van. Veel huizen raakten vanaf dat moment in verval.

Verkoop van landgoed Eerde en de tiende 'in Bouwschap Eerde'

De Hoog welgeboren Vrouw, Baronnesse van Schaep, Vrouw van Winshem, is van voornemen om op Woensdag voor Kerstyd, zynde den 10 December 1703 [...] in 't openbaer aen de meestbiedende te verkopen, haer Hoog welgeboren Oud Adelyke en seer plaisante Havesaet, genaemt Eerde, gelegen tusschen Ommen en Den Ham, op de vermakelyke riviere de Regge, ontrent 5 uren van Swol in Over Yssel, en dat met sijn recht van verschryvinge in de Ridderschap van Over Yssel, Gerechtigheid van de Jagt en Visschery, voorts alle Recht en Gerechtigheden, ap- en dependentien van ouds daer toe gehoord hebbende: Vorders voorsien met goede Hooi, Bouw en Weylanden, Houtgewassen en schoone opgaende Eyken Bomen en Hegge hout; alsmede verscheydene groote en vermakelyke Allees of Loeven; mitsgaders verscheydene heele en halve Erven, Landeryen, de tiende grof en smal over de geheele Bouwschap Eerde, en een halve Koorn Windmolen. Iemand nader onderichtinge begeerende of de Voorwaerde te sien, kan zich vervoegen by Wolter vander Linde, Factoor tot Swol.

Amsterdamse Courant, 1 december 1703

Kaart 5:
Eerste kastelen- en landgoederenzone

Legenda

	Kasteel		Stuwwal
	Landgoed		Beekdal
	Veen		Beken en rivieren
- 0   2 km
-

Ontwatering zonder technische innovatie

Het afwateren van de laaggelegen gronden langs de Regge en de verder gelegen veengronden was tot ver in de negentiende eeuw een groot probleem. Er waren simpelweg te weinig technische mogelijkheden om de gronden op een grootschalige manier te ontwateren. De weide- en hooilanden langs de Regge werden - zo ver als dat kon - ontwaterd met sloten. Deze sloten voerden hun water rechtstreeks af naar de Regge, maar waren weinig effectief. Op enkele plekken kon gebruik worden gemaakt van natuurlijke laagtes en beeklopen. Voorbeelden daarvan zijn de Linderbeek bij Den Ham, de Linder Bevert bij Linde, de Daarlsche Beek bij Daarle, de rivier de Aa bij Wierden en Rectum en de Pot Lee en Hagmolenbeek ten noorden van Zeldam. Deze beken stromen vanuit de laaggelegen mars- en fliergronden al kronkelend richting de Regge. Continu zoekend naar het laagste punt. Vanaf de late middeleeuwen worden de beken geholpen door met vergravingen de beek sneller het laagste punt te bereiken en doorstroom richting de Regge te bevorderen.

Op plekken waar geen beek stroomde, maar waar de uitgestrekte laaggelegen moerasgronden wel gemakkelijk konden worden ontwaterd, werden

rechte afwateringskanaaltjes gegraven. Vaak zijn ze te herkennen aan de uitgang -wetering of -grave. Exact op de grens tussen Den Ham en Dammarke ligt bijvoorbeeld de Damwetering, bij Enter liggen de Leegrave en de Entergrave en bij Goor ligt de Vloedgraven. Een gedeelte van de gronden bij Markelo en Diepenheim kon overigens ook afwateren richting de Schipbeek. Het afwateren werd echter steeds lastiger door verzanding van de Regge. Met name in de negentiende eeuw begint dit op te komen. Gedurende grote perioden van het jaar is het mogelijk om over de zandplaten van de ene oever naar de andere te lopen. Met name in de zomer als er een neerslagtekort is, heeft de Regge te weinig water.

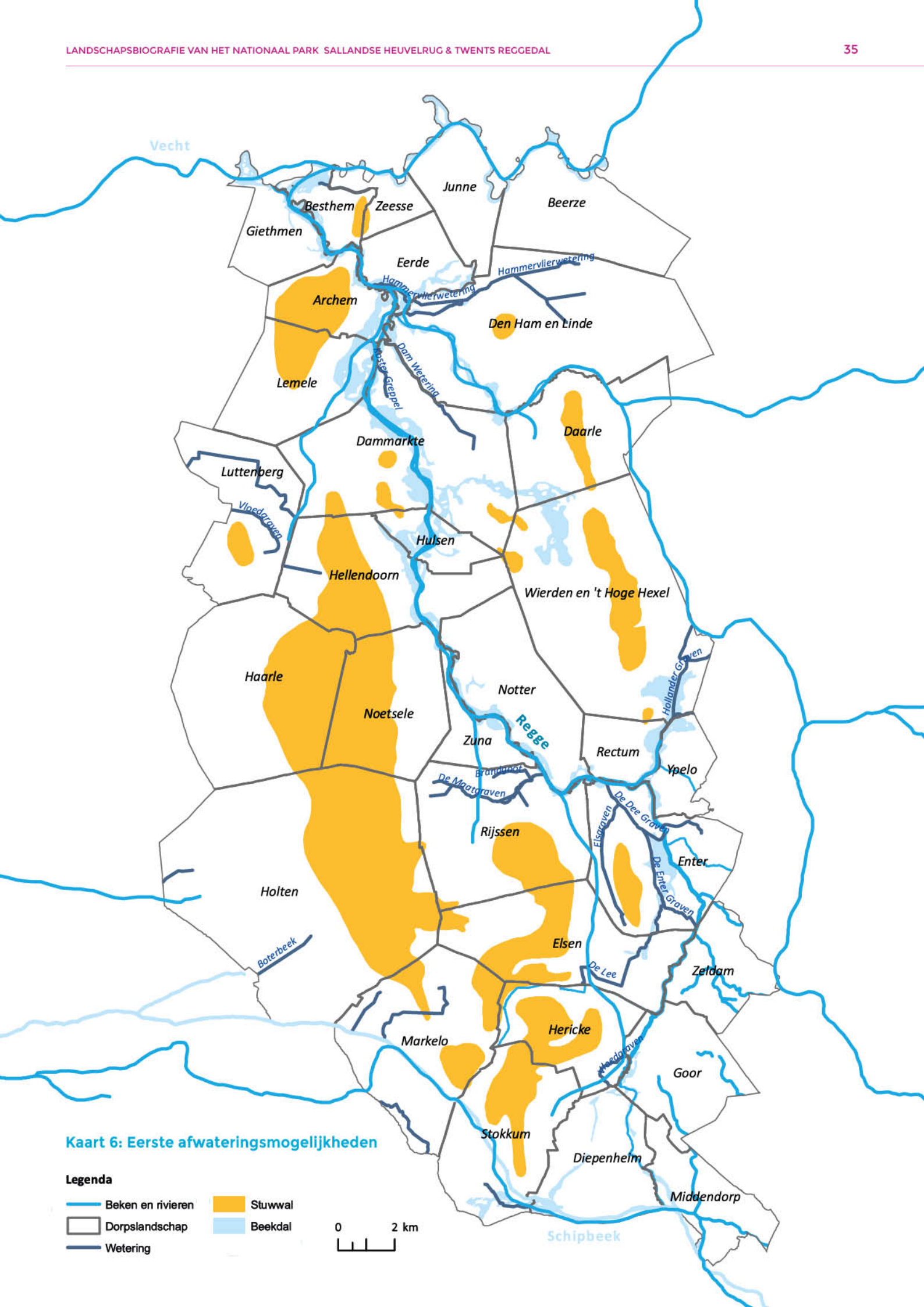
“Het water in de rivieren de Vecht en Regge heeft thans den gewonen lagen zomerstand bereikt. Op veelvuldige plaatsen toonen zich de zandplaten voor het grootste deel boven water.”

Nieuwe Rotterdamsche Courant, 22 juli 1850

Afwatering langs de Regge bij de Tatums

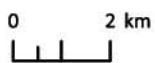

Kaart 6: Eerste afwateringsmogelijkheden

Legenda

- Beken en rivieren
- Dorpslandschap
- Stuwwal
- Beekdal
- Wetering

Verhalen uit het landschap

Verhuur van het Rijssense Veer met een beschrijving van de oude infrastructuur

Met Petri aanstaande den 22 February, of anderzints den 1 Mai 1770, word te huur gepresenteert: De van Ouds bekende en Neeringryke Herberg HET RYSENSE VEER, gelegen inde Provincie van Overysel, Quartier van Twente, 6 uren boven Deventer, 2 uren van Almelo, by het Steedje Ryssen, op de Postroute na Lingen, Breemen, ook voor de Hamburger Vragtwagens enz. , waar voorby passeerd tweemaal des Weeks vice versa , de Postwagen van Ootmarsen over Almelo op Deventer en weerom, gelegen aan het Navigabele en Visryke Riviertje de Regge, waar voorby continueel Vrachtschuiten na Zwol afzeilen, bestaande het Huis in een ruime Keuken, twee ruime Kamers, om Fatzoenlyke Lieden te logeeren, Stallinge enz. zeer geleege tot het doen van allerhande Negotie, en zulks met eenige Morgen Hoogbouwland, Weide en Hooiland, voorts met den Tol of Bruggeld; alles breder byde Conditien vermeld. Ymand daartoe geneegen zynde, kan Zig adresseeren by Hendrik Eggink, Mr. Tuinman op het Huis de Grimberg aldaar, alwaar de Conditien te zien zyn ,en nadere onderrichting te bekomen is, en Gadinghebbende komen op het Huis Grimberg voorn., op den 21 October, 1770, des namiddags om 3 uren, wanneer gemelde Herberg en Tol in 't openbaar aan de Meestbiedende voor Jaaren zal Verpacht worden.

Oprechte Haerlemsche Courant, 21 september 1769

Verdronken in de Regge bij Hellendoorn bij lage waterstand

Eene betreuenswaardige gebeurtenis heeft in Hellendoorn plaats gevonden. Heden in den vroegen morgen zijn uit de rivier de Regge opgehaald de lijken van de weduwe W. van den Berg , van de huisvrouw van den gepensioneerden militair Timpert, en het achtjarig zoontje van laatstgemelden. Zij hadden zich gisteren voormiddag op weg begeven naar de boerderij van Inunink, in de buurtschap Hulsen , alwaar eene verknoping was van mobiele goederen. Haar uitblijven baarde gisteren avond de vrees , welke zich heeft bevestigd. Kortheidshalve hebben zij den weg willen nemen door de rivier, welke daartoe, door den tegenwoordigen lagen waterstand, genoegzame gelegenheid aanbiedt voor diegenen , welke op het terrein bekend zijn. Ongelukkig hadden zij het verkeerde punt gekozen, en vonden in de diepte den dood.

Nieuwe Rotterdamsche Courant, 4 augustus 1847

Mislukte oogst in Archem

Jhr. Van der Wijck van Archem bij Ommen zegt: In het ambt Ommen werd de roest in het blad het eerst ontdekt in de vroegst gezaaide en daardoor meest gevorderde akkers. Het stroo en de aren schoten buitengewoon welig, bloeiden buitengewoon sterk en de akkers stoven wel, doch minder dan gewoonlijk. Nadat het koorn gezet was, ontdekte zich de ziekte het eerst in de schraalste akkers en ging van daar tot de beste over, in welke het eerst voor ongeveer acht dagen kwam. De kopjes, waarin het zaad besloten is zien roestkleurig. Opent men dezelve, dan zit een oranjekroontje boven op den korrel, en in weinige dagen is dezelve geheel tot poeder vergaan.

Arnhemsche Courant, 16 juni 1846

Noodweer in Den Ham en Linde

Uit Daarlerveen en uit Den Ham ontvangen wij berichten van stormwind. Gelukkig, schrijft men ons uit eerstgenoemde plaats, zijn geen menschenlevens te betreuen, doch de onheilen en de schade zijn vele en groot. O.m. zijn eenige schuren ingewaaid, de mast van een grooten aak woei in stukken, een vrouw met twee kindertjes van denzelfden aak geraakten over boord en te water. Nog twee mannen kwamen in een sloot terecht. School en onderwijzerswoning zijn deerlijk gehavend aan schoorsteen, luchtkokers en dak. Veel strooisel is totaal weggewaaid en op de Haar onder Daarle woei een boerenwoning in, die later nog is afgebrand. Te Daarle hebben de woningen veel schade geleden en te Linde is mede een boerenwoning ingestort. Ook in Den Ham woedde de stormwind geducht. Een groot aantal huizen werd beschadigd; sommigen in erge mate. Het stroodek van enkele huizen werd een groot eind verder teruggevonden. Vele glasruiten waaiden in, terwijl een woonwagen omver werd geworpen en daarna afbrandde, waarbij de vrouw des gezins wonden bekam, Enkele personen werden door den storm omvergeworpen. De bliksem sloeg nog in eenige boomen, zonder echter gebouwen te treffen.

Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 2 mei 1889

Markelose mythen en sagen tijdens een wandeling in 1907

Met den zomer is ook de tijd voor het jaarlijksch. uitstapje weer aangevangen. Ik [de auteur gebruikt de afkorting 'CLX'] stel den lezer voor dezen keer met mij een bezoek te brengen aan Markelo. "Markelo" hoor ik menigeen uitroepen, "in welken verloren hoek van ons vaderland, moeten we dat zoeken?" Geduld, waarde lezer, ik zal er u op een zeer gemakkelijke manier brengen. 't Is een klein plaatsje, dat we spoedig bekeken hebben, want hoewel de gemeente Markelo ruim 4000 inwoners telt, wonen er in de kom niet meer dan 400. Behalve een kerk, een school, een gemeentehuis en een postkantoor, treffen we er slechts enkele flinke burgerhuizen aan. Dat is niet veel voor een plaats, die zoo oud is, dat reeds de oude Saksers er hunne volksvergaderingen hielden, waar reeds in de 8e eeuw de H. Lebuïnus het Christendom verkondigde, waar – op den Markelerberg – de bisschoppen van Utrecht gehuldigd werden als Heeren van Twente. Maar het is ons ook niet om het dorpje te doen. Als wij er maar slapen en eten kunnen - en dat is mogelijk, want er zijn een paar vrij goede logementen - dan zijn wij tevreden: we komen er immers uitsluitend om de natuur te bewonderen.

Laten wij dan eerst een bezoek brengen aan den Markeloschen Berg. We zijn er spoedig, want hij is slechts op vijf minuten afstands van het dorp. Van zijn top hebben we een, prachtig vergezicht. Aan onze voeten ligt het dorp : elk huis als het ware in een bed van groen. Naar den kant van Goor, welks toren en fabrieksschoorstenen door een dalspleet zichtbaar zijn, strekken zich een drietal heuvels uit, de Hemmel, de Hulpe en de Herikerberg. Op de hellingen en de kruin van den laatsten, zien we niets dan dennebosschen en heideveiden, terwijl die der eerste met golvend graan bedekt zijn. Even verder gewandeld, op een anderen top van den Markeloschen berg, hebben we nog een prachtiger uitzicht. Hier overzien we bijna geheel Twente. Hier was het, zooals ik reeds boven zei, dat de bisschoppen van Utrecht werden gehuldigd als Heeren van Twente, dat de edellieden opnieuw werden bevestigd in hun leenheerlijke rechten. Eeuwen tevoren hadden hier de Saksers hun gouvvergaderingen gehouden om er later te luisteren naar de leer der Evangeliepredikers. [...]

Als we van hier onzen blik laten weiden over den Berg Esch valt ons oog op den Dingselerberg, die thans wel een zee van korenaren gelijkt. De naam Dingselerberg roept de oude rechtspraak der Saksen in ons geheugen terug: hier werd n.l. het ding, d.i. het rechtsgeding gevoerd. Van den Markeloschen berg gaan we even een bezoek brengen, aan den Kattenberg. De Kattenberg is niet zoo merkwaardig; we gaan er dan ook slechts heen om Lange Tom te bekijken, een reusachtig rotsblok, dat hier midden in een denneboschje ligt en welks gewicht geschat wordt op zoo ongeveer 100.000 pond. 't Is een der zware zwerfblokken, in den ijstijd uit Skandinavië naar hier gevoerd en welke men in meerdere gemeenten van Twente kan aantreffen. Op een tweede uitstapje van het dorp uit, zullen we een bezoek brengen aan de heuvels Hulpe en Hemmel, die naast elkaar liggen aan den rijksstraatweg naar Goor op ongeveer een kwartier afstands van het dorp. Het beklimmen van den Hemmel gaat met niet veel moeite gepaard; hoog is hij niet, maar hij biedt prachtige vergezichten aan; bovendien zijn er heel wat geschiedkundige herinneringen aan verbonden. We hebben zoeven gezien, dat de oude Saksen in deze streek recht spraken op den Markeloschen berg. Het vonnis werd daar echter niet voltrokken, dat geschiedde hier op den Hemmel, ook wel Himmel genoemd, welk woord, naar de etymologen zeggen, gerecht beteekent. Ook in lateren, in christelijken tijd heeft deze plaats een rol gespeeld in de rechtspraak van deze streek. Omstreeks 1622 tenminste stond hier nog het zoogenaamde 'Bloedhuisken', waarheen eertijds bedevaarten gedaan werden. Op den heuvel de Hulpe moet voor de hervorming een Mariabeeld gestaan hebben, waarbij men de ter dood veroordeelde misdadigers bracht om te biechten. aler zij op de Galgenbelt aan de overzijde van den straatweg werden terechtgesteld. [...]

De Tijd, 2 augustus 1907

Rechte, rationele lijnen in het Wierdense Veld aan de Prinsendijk

Tijdsvenster 3: Bebossing en ruilverkaveling in het moderne landschap (>1850 na Chr.)

Opheffen van de marken en verdeling van de gronden

Gedurende de negentiende eeuw is er wederom een landbouwkundige omslag. Door de aanvoer van 'vreemde' mest, succesvolle experimenten en later ook de uitvinding van kunstmest kan de voedselvoorziening op peil worden gehouden zonder schapenmest en daarmee ook de heidegronden. Het is de overheid die op de verdeling van de markegronden gaat drukken. In eerste instantie met een vrijblijvende Markewet in 1809. Maar gedurende de negentiende eeuw werd de druk op verdeling steeds verder opgevoerd. Totdat er een vrij dwingende Markewet in 1886 kwam. De meeste marke lieten het daar echter niet op aankomen en hieven hun organisatie in de jaren veertig, vijftig of

zestig van de negentiende eeuw op. Op welke manier de verdeling van de gronden tot stand kwam bepaalde de marke zelf. Dat kon door een evenredige verdeling te maken op basis van de 'whaarden' of aandelen per boerderij, maar ook door bijvoorbeeld het aantal hectares akkerareaal van een boerderij als uitgangspunt te nemen en op basis daarvan een verdeling op te stellen.

Wanneer een marke haar organisatie wilde opheffen en tot een verdeling van de gronden wilde komen, moest door een landmeter een verdeelplan worden opgesteld. Dat plan moest aan de koning ter goedkeuring worden voorgelegd. Voordat het plan gereed was, ging er meestal een behoorlijke discussie aan vooraf. De marke had als organisatie een geschiedenis die in sommige gevallen meer dan duizend jaar oud was. Dat gaf ruimte om oude geschillen weer op te pakken. Het lastige was dat uit de beginperiode van de marken geen schriftelijke bronnen bekend zijn en later met name de markeboeken inzicht moesten geven. Vanaf het begin van de negentiende eeuw hield het kadaster wel de buitengrenzen van het eigendom van de marke bij, maar dat zei niets over de interne 'whaarden' van de marke. Toch lukt het veel marken om tot een voorstel aan de koning te komen. Zo werden in de gemeente Wierden al voor 1855 de marken Wierden en Hooge Hexel, Notter en Zuna, Rectum en Enter verdeeld. In 1863 vroeg ook Ypelo bij de koning goedkeuring aan.

“Bij Zijner Majesteits besluit van den 21sten April jl., No. 67 , is gelijke goedkeuring verleend aan een plan van verdeling der marke van Lemele, gelegen onder de gemeente het Ambt Ommen, provincie Overijssel.”

Nieuwe Rotterdamsche Courant, 29 april 1844

Ontginning van de markegronden in Diepenheim

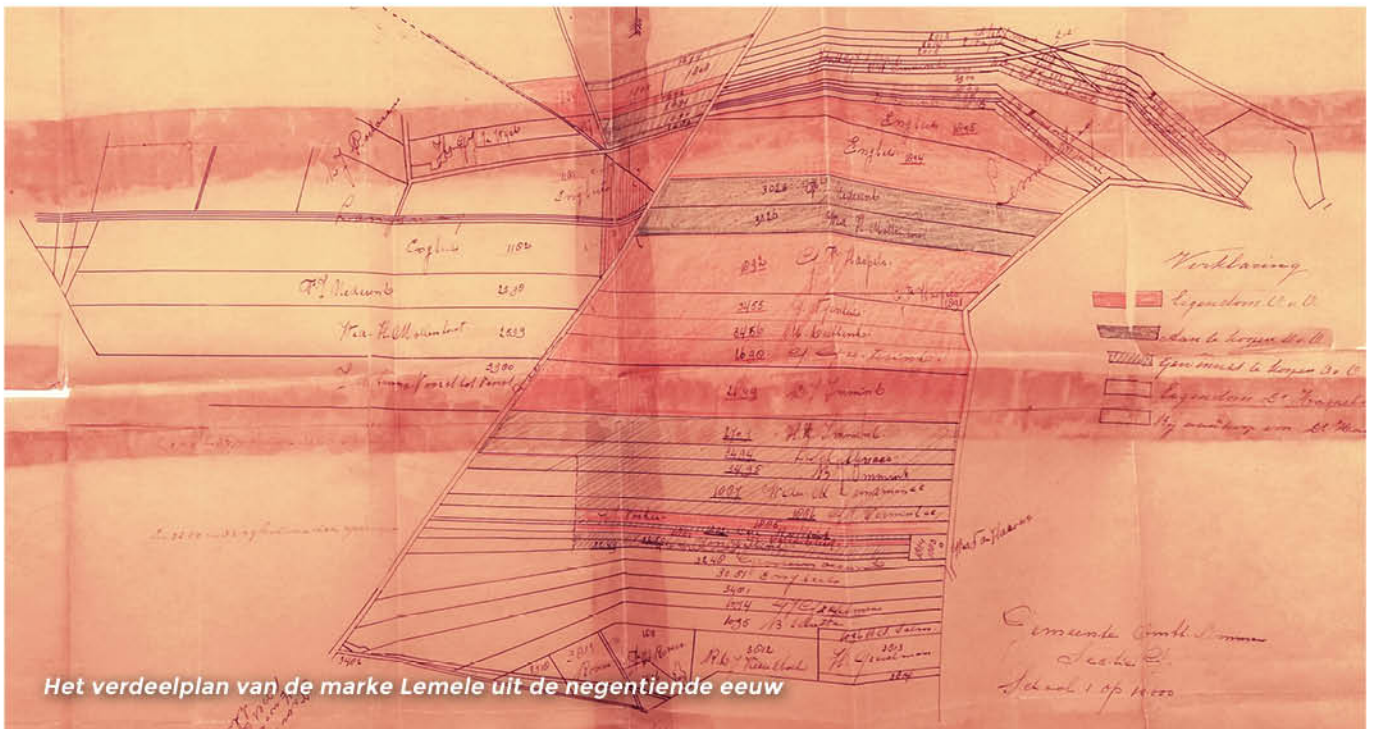
De verdeling der Marke Diepenheim heeft aan deze gemeente hoogst belangrijke en hier allerwege zichtbare voordelen aangebragt. Armen zoowel als meer gegoeden, hebben daardoor eene voor hen belangrijke aanwinst van grondbezit verkregen, en de voorheen woeste grond heeft grootendeels slechts korten tijd nodig gehad, om in zeer vruchtbaar bouw- of weiland of tuingrond , herschapen te worden. De gemeente heeft deze gezegende verandering aan het voortreffelijk bestuur van haren Markerigter, graaf Schimmelpenninck, te danken. [...] Namens de belanghebbende ingezetenen is dien ten gevolge een sierlijk bewerkte zilveren beker, als een blijk van hoogachting en dankbaarheid, den Markerigter aangeboden en door Z.Exc. met het meeste welgevallen aangenomen.

Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 1 maart 1861

“De COMMISSIE tot VERDEELING der DAMMARKTE, gelegen in de Gemeenten Hellendoorn en Den Ham, roept bij deze een ieder op die vermeent in gemelde Markte gewaard of gerechtigd te zijn, om de bewijzen van dien in te leveren, Voor of op den 9den September 1841, ten Kantore van den Notaris G. KLUVERS te Hellendoorn.”

Overijsselsche Courant, 27 augustus 1841

Het verdeelplan van de marke Lemele uit de negentiende eeuw

Verkoop van markegronden in Noetsele en Zuna

Op den 2 October dezes Jaars , des morgens ten 10 ure, zal door den, te Almelo residerenden Notaris JALINK, in Zuna, gemeente Wierden, worden overgegaan tot den openbaren verkoop van ongeveer 100 perceelen , VEEN, GROEN, PLAGGEN en HEIDGROND, te zamen groot ruim 50 bunders, aan elkander gelegen, in het Twistveen tusschen de Buurschappen Zuna en Noetsele aan de Nieuwe grensscheiding der Marke aldaar, alles zeer geschikt, tot het aanleggen van BOERENERVEN en KÖTTERSPLAATSJES, terwijl het Veen, meerendeels vastveen en van zeer deugdzame kwaliteit is.

Twentsche Courant, 13 september 1845

Verdeling van de markegronden aan de erven in Noetsele

Het erve en goed het VELDHUIS genaamd, bestaande in het HUIS, 2 SCHUREN, 1 ZAADBERG, 2 SCHAPENSCHOTTEN en 33 bunder 73 roeden en 30 ellen BOUWWEIDE en HOOILANDEN, gelegen in de buurschap Noetsele, gemeente Hellendoorn, in de nabijheid van Nijverdal, alsmede ongeveer 60 bunders HEIDE- en MARSGRONDEN, welke door de tegenwoordige verdeling der Marke Noetsele, op het voormelde Erf zullen worden toebedeeld.

Twentsche Courant, 29 mei 1847

Een verloren Marke in Diepenheim (1950)

In de gemeente Diepenheim is nog steeds een laatste overblijfsel aanwezig van de voormalige marke Middendorp. Veel is het niet, in totaal niet meer dan 5 H.A., waarvan het grootste deel bestaat uit stukjes weg en waterleiding. Ook de financiële middelen waarover deze marke nog de beschikking heeft zijn van zeer bescheiden omvang. In het jaar 1928 was er nog precies 27 cent in kas. [...] Ter verbetering van de kaspositie werd een perceeltje heidegrond verhuurd voor een bedrag van fl. 1,- per jaar. Door deze juist bijtijds aangeboorde bron van inkomsten is de kas geleidelijker voller geworden en beschikt zij momenteel [in 1950] over bijna 16 gulden.

Oorspronkelijk was de marke Middendorp, die bekneld lag tussen de in de loop der vorige eeuw ontbonden veel grotere marken Diepenheim, Markvelde en Hengevelde, ongeveer 160 ha groot. In de marke lagen 8 erven en 5 katersteden. In 1821 besloten de markegenoten een groot gedeelte der marke te verdelen. Deze verdeling was lang geen gemakkelijke opgave en gaf aanleiding tot vele strubbelingen en moeilijkheden. [...] Het aandeel dat iedere eigengeërfde kreeg was nl. afhankelijk van het aantal waarden die hij bezat, wat hierop neerkwam, dat een erfgenaam ongeveer eenzelfde hoeveelheid grond uit het onverdeelde bezit ontving als hij aan akkergrond bezat. Zo kreeg de grootste boer uit Middendorp, de landbouwer Boerman, die 32 ha bezat, er een stuk grond van bijna dezelfde omvang bij. Ongelukkig was dat van deze verdeling geen behoorlijke akte opgemaakt, zodat men al spoedig de rechtmatigheid der verdeling ging betwisten. Het beste af waren de boeren die direct de hun toegewezen gronden in bezit genomen hadden en ontgonnen. Zij konden zich later met succes op deze inbezitneming beroepen. Andere boeren die niet tot ontginning waren overgegaan, kwam er minder goed af, want geleidelijk werden deze gronden weer gemeenschappelijk bezit. Er ontstond dan ook langzamerhand een verwarde toestand van recht en belang, die een hernieuwde verdeling noodzakelijk maakte. [...]

De erfelijk markerichter, Baron van Heeckeren van Twickel, eigenaar van het erve Teutelink, riep op 19 September 1838 een vergadering van markegenoten, een zogenaamde holting bijeen, om te komen tot een algehele verdeling der nog resterende markegronden. Op deze vergadering, waar acht erfgenamen aanwezig waren, ging het nogal rumoerig toe. Het was vooral Egbert Reimerink die zich fel tegen verdere verdeling der gemeenschappelijke gronden verzette. [...] Van een verdeling kwam echter niets. Het zou nog ruim twintig jaar duren, voor een tweede holting werd gehouden, waar een commissie werd benoemd die de opdracht kreeg een verdelingsplan te ontwerpen. In deze commissie hadden zitting Baron van Heeckeren van Wassenaar, J.D. Boerman, G.J. Blokhorst en G.J. ter Baak. Met 9 tegen 3 stemmen werd dit plan op een, op 12 April 1864 op het erve Teutelink gehouden, holting goedgekeurd. De commissie kreeg tevens de hulp van een landmeter, de heer J. Bosch uit Lochem. Helaas kon dit plan de goedkeuring van de Kroon niet verwerven, omdat op geen enkele wijze was aangegeven wie voortaan voor de wegen en waterleidingen in Middendorp had te zorgen, terwijl ook een uitdrukkelijke verklaring werd verlangd dat de marke door de verdeling ophield te bestaan.

Aan deze eis wilde de marke niet voldoen. Op 14 Augustus 1872 werd in een vergadering van erfgenamen wederom op het erve Teutelink gehouden, een gewijzigd plan van verdeling samengesteld, waarin voor het onderhoud van wegen en waterleidingen voorzieningen werden getroffen. Dit plan werd bij Koninklijk Besluit van 3 December 1872 goedgekeurd. Aan de hand van dit plan werden de markegronden geleidelijk overwonnen. In 1885 vond de laatste verdeling plaats. [...] Ontbonden werd de marke Middendorp evenwel niet. Zij bleef nog enkele landweggetjes en hoekjes woeste grond behouden, tezamen groot ongeveer 5 H.A. Er zijn maar weinigen in Diepenheim die van het bestaan van deze verloren marke weten. Boer Forgers wist zelfs niet dat zijn stroomijt op grond van de marke staat.

Twentsch Dagblad Tubantia, 25 februari 1950

Ontginning van de woeste gronden

De verdeelde heidevelden, stuifzanden en veengronden, ook wel de 'woeste gronden' genoemd, kwamen in eerste instantie in bezit bij de 'gewhaarde' boeren. In enkele gevallen begonnen de boeren direct met ontginnen, maar het kon ook wel decennia duren, voordat de ontginning van de woeste gronden daadwerkelijk op gang kwam. In veel gevallen werden de verdeelde gronden door de boeren doorverkocht. Het waren met name gegoede burgers en adel die grote gebieden van de boeren overnamen. Zij zagen het vooral als plicht en als investering om met nieuwe technieken en mogelijkheden de onrendabele gronden vruchtbaar te maken. Zij planten bos aan, zetten nieuwe akkers uit, graven het veen af, bouwen boerderijen en proberen hooilanden te maken. Door de gronden te ontginnen krijgt het landschap een nieuw aanzicht. Op grote schaal gebeurde dat op de Sallandse Heuvelrug en de Lemelerberg, maar ook langs de Vecht bij de stuifzanden van Besthem, Zeese, Junne en Beerze. Lange rijen met naaldhout werden ingeplant of ingezaaid. Waar de gronden te nat zijn, wordt met rabattensystemen de grond alsnog voor bosbouw geschikt gemaakt. Dat gebeurde met name bij landgoed Eerde en de Haarler- en Noetselerberg. Het landschap veranderde daardoor van open naar gesloten. Langzaam werd daarmee ook de eenheid van het dorpslandschap los gelaten. Het dorp beperkt zich steeds meer tot de boerderijen, de essen en de hooilanden.

Aan het einde van de negentiende eeuw komen er ook maatschappelijke organisaties die zich met het ontginnen van de woeste gronden bezig gaan houden. Vaak in combinatie met werkverschaffing voor werklozen. Dat zijn met name de Nederlandsche Heidemaatschappij en Staatsbosbeheer. Zij gaan aan de slag om het restant van de woeste gronden rendabel te maken. Soms in combinatie met de eerder genoemde adel. Zo is het de Nederlandsche Heidemaatschappij die voor de heer van Wulfften Palthe in 1899 de leiding heeft om op de Haarlerberg de uitgestrekte heidevelden om te vormen in bospercelen. Het gehele bos werd in grote vakken verdeeld, die – om het brandgevaar te beperken – singels van loofhout langs de randen kregen. Het grootste gedeelte van het bosplantsoen kwam daarbij uit het Brabantse Zundert. Om zelf te kunnen leveren werden ook in Haarle twee kwekerijen opgericht. Het vele naaldhout bracht met zich mee dat er nieuw aanbod op de houtmarkt kwam met allerhande toepassingen.

“Notaris BLOEM te Ommen zal Woensdag 27 Februari 1901, 's voorm. 10 uur, langs de perc. publiek verkoopen: voor den WelEdGestr. Heer Mr. W. C. J. J. Cremers: 250 perc. dennen, geschikt voor balken, stijlen, platen, sleeten, rikkingsen, boonenstokken en brandhout, liggende aan den Nieuwendijk te Giethmen.”

Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 22 februari 1901

Landbouw op de Lemelerheide

Wenschelijk ware het, dat door de verdeling van markegronden, die in koop tot billijken prijs bij massa's voorhanden zijn, ontginning van de woeste gronden tot stand komt. Als een voorbeeld aller navolging waardig, kunnen wij aanvoeren de ontginning van zoodanige gronden in de marke van Lemele, door den heer Blikman Kikkert te Amsterdam, die nu gedurende een tijdsverloop van slechts twee jaren een 60-tal bunders aan de cultuur onderwierp, met zulk een gelukkig gevolg, dat het de bewondering der aanschouwers tot zich trekt. Immers, waar men voor twee jaren niets zag dan heide, wilden grasgrond, veen en zandstuiven, ziet men thans een zestal getimmerten te midden van heerlijk koren- en klaverland prijken, terwijl de grootste massa dier gronden binnen zeer aangenaam aangelegde allees en singels met verschillende soorten van hout bepoot in weligen groei staat. Hoezeer tot zoodanige onderneming, hoe spaarzaam ook aangelegd, eene niet geringe som vereischt wordt, valt echter alle bezwaar ter zijde, wanneer men het uitgezette kapitaal na weinige jaren verviervoudigd ziet.

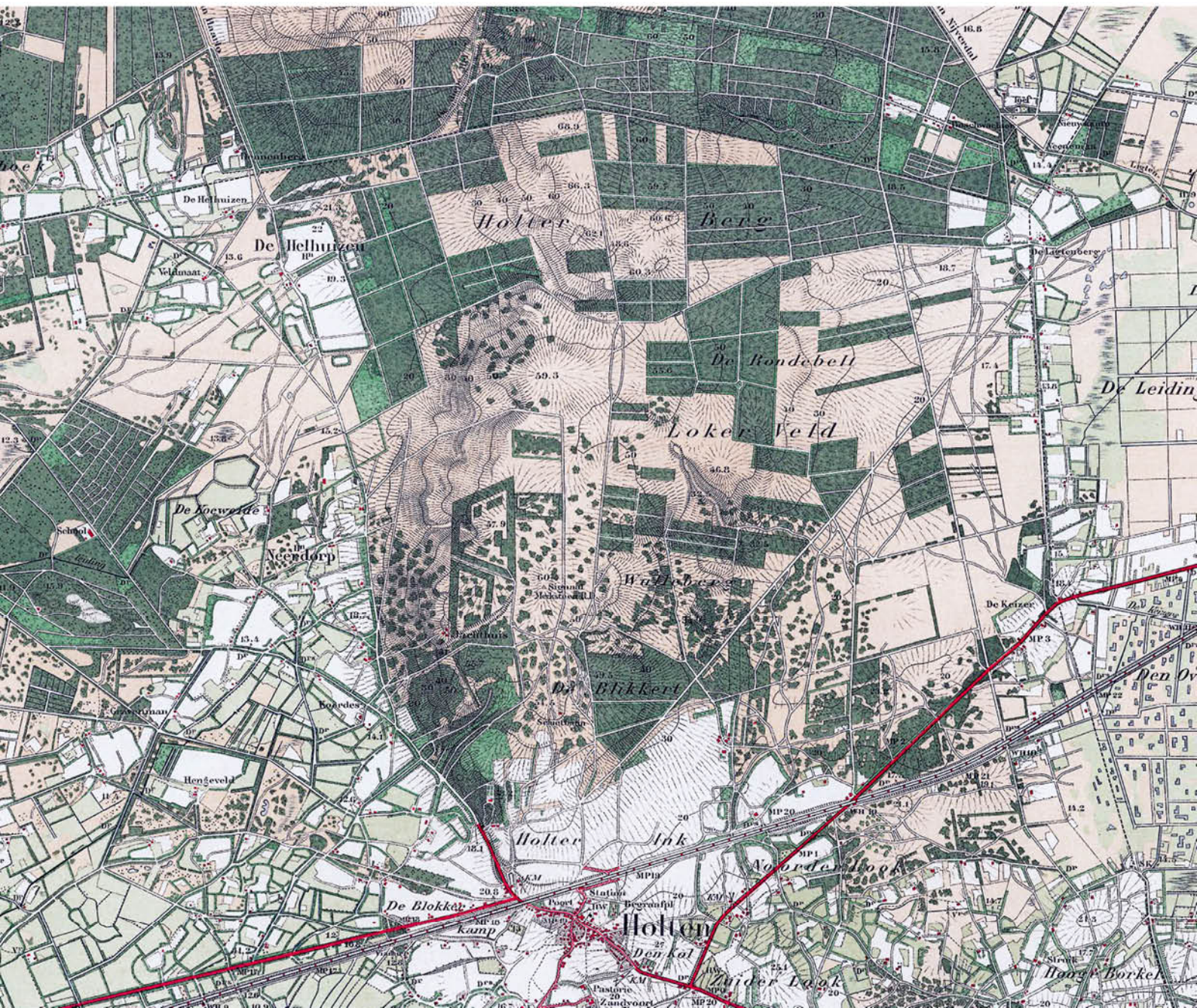
Nederlandsche Staatscourant, 30 april 1847

Ontginningen op de Haarerberg

De afdeling „Deventer en omstreken” van de Ned. Heidemaatschappij ondernam jl. Maandag, onder leiding van het bestuur, een excursiereis naar de ontginningen van den heer A.A.W. van Wulfften Palthe, bestaande uit ongeveer 300 ha heidegronden op en bij den Haarerberg en aangelegde hooilanden in de lage gedeelten. De heer v. Wulfften Palthe was zelf aanwezig om de bezoekers rond te leiden en inlichtingen te geven. Allereerst werd in oogenschouw genomen een keurig nette aangelegde kweekkerij voor grof plantsoen. Om de bezoekers niet al te veel te vermoeien bracht de heer v. W. Palthe ze per autocar boven op den berg naar zijn keurig ingericht paviljoen, waar eenige ververschingen werden gebruikt aangeboden door den gastvrijen gastheer. Vervolgens werden de verdere aanleggingen bezichtigd onder geleide van de opzichters der Heidemaatschappij, de heeren Van Leusen en Perk. Allereerst een lief aangelegd ravijn in de nabijheid van het paviljoen, vervolgens de aangelegde dennenbosschen, doorsneden met lanen, beplant met berken, Amerikaansche eiken en Japansche larixen. Ook werden de nieuw aangelegde hooilanden bezocht, welke nu reeds een uitmuntend beschot opleverden. [...] Daarna werd een bezoek gebracht over den Holterberg aan Holten en het Holtenerbroek, waar door de Heide-Mij. eenige stukken laag en verwaarloosd weiland worden bewerkt in navolging van een stuk vroeger bewerkt weiland van dr. De Vlieger.

Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 25 september 1902

“Een prachtig werkverschaffingsobject” in de Overtoom bij Rijssen

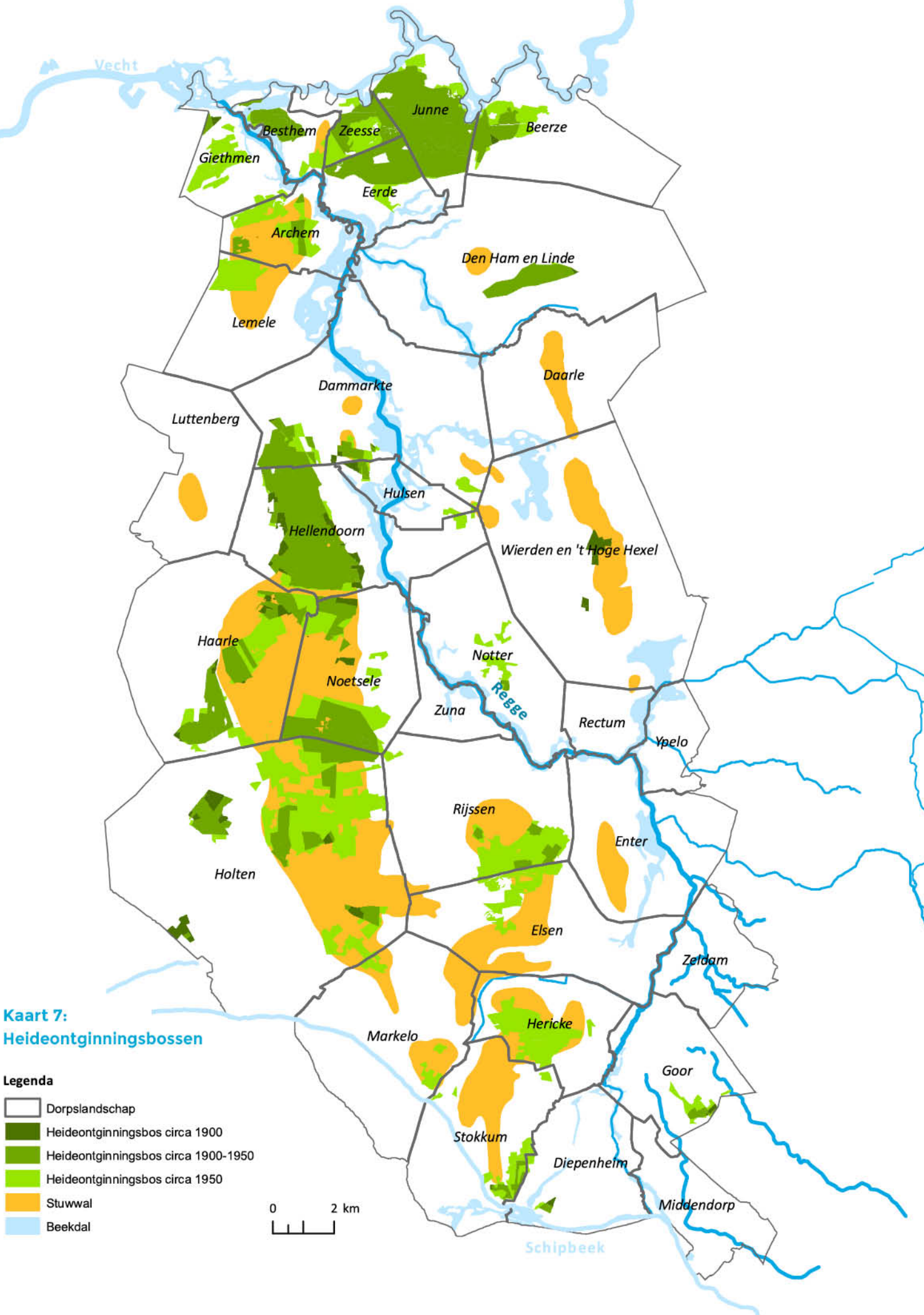
In het westelijk deel der gemeente Rijssen, zuidelijk van de spoorlijn naar Holten, strekt zich een groot complex gronden uit, de Overtoom geheeten. Tot voor korten tijd bestonden deze gronden in hoofdzaak uit laagveen, waaruit de Rijssenaar in vroeger tijden zijn brandstof, de Rijssensche turf haalde. Ten gevolge van deze verving was het complex in den loop der jaren een aaneenschakeling geworden van veenkuilen en drassigen moerasgrond, begroeid met klein struikgewas en doorsneden met smalle en slechte veenwegen. Vele van die uitgebeende perceeltjes hadden voor de eigenaren betrekkelijk geen waarde meer en andere, meer aan den buitenkant gelegen, waren, zoo goed en zoo kwaad dat ging, in weiland omgezet. Deze grond bleef echter zuur en was niet geschikt, om er vee te laten weiden. Zonder een grondige verbetering van den waterafvoer zouden deze gronden nooit in cultuur kunnen worden gebracht voor een goed rendement. De onderscheiden eigenaren konden echter ieder voor zich deze verbetering niet aanbrengen en zoo bleef reeds sedert jaar en dag deze grond vrijwel renteloos liggen. Ten gevolge van de crisis is hierin verandering gebracht. Door de Nederl. Heide Mij. werd een plan opgemaakt, gebaseerd op een ontginning van 145 H.A.

Toen men zoover gevorderd was, kwam men voor het zeer moeilijke probleem van de overdracht der gronden. Dit probleem was daarom zoo moeilijk, omdat de gronden in een zeer groot aantal perceeltjes verdeeld waren, waarop honderden eigenaren recht konden doen gelden. Onafhankelijk van elkaar bepaalden twee taxatiecommissies de waarde der gronden, waarvan het gemiddelde den eigenaren als koopsom werd aangeboden. Velen, die blij waren van deze gronden te kunnen afkomen, gingen gaarne op het aanbod in. Doch bij anderen stuitte men op allerlei bezwaren. Een van de vele bezwaren bij de overname der gronden door de gemeente was ook, dat men vaak niet precies wist, wie of op de gronden eigendomsrecht kon doen gelden. Door de geringe waarde, welke vele perceelen hadden, was in den loop der jaren, bij overgang van den eigendom vaak geen notariële acte opgemaakt, of wel, men had bij sterfgevallen geen boedelscheiding gehouden, zoodat meermalen de overgrootouders van het tegenwoordige geslacht nog als eigenaren geboekt stonden. [...] Anderen vonden de afkoopsom door de gemeente te laag, terwijl weer anderen van overdracht niet wilden weten, omdat zij beweerden de gronden niet voor hun bedrijf te kunnen missen. Doordat aan enkele bezwaren tegemoet gekomen kon worden om sommige, aan den buitenkant gelegen perceelen buiten de ontginning te laten, werd het ontginningsplan teruggebracht tot 125 H.A. Voor verschillende perceelen, waaromtrent men met de eigenaren tot geen accord kon komen, is bij de Kroon onteigening aangevraagd. [...] In October 1933 werd dan voor dit omvangrijke werk de eerste spade in den grond gezet.

Wie de laatste tijden niet in deze omgeving geweest is, staat eenvoudig versteld en voelt zich als een kat in een vreemd pakhuis door de veranderingen, die zich daar hebben voltrokken. Waar men eertijds slechts een woestenij vond, begroeid met riet en struikgewas, vindt men nu malsche weiden en welig groeiende haver en rogge. De smalle, onbegaanbare wegen hebben plaats gemaakt voor breede en goede zandwegen, die het terrein doorsnijden en breede sloote en greppels zorgen voor den waterafvoer. Het waterschap „De Regge” plaatste hier en daar in de hoofdleidingen vaste stuwen, die den waterstand regelen. Toen in het voorjaar 1934 de eerste velden, ter grootte van ca. 21 H.A. met haver werden ingezaaid, werd tevens voor onderzaaiing haver en gras ingezaaid. [...] De stand dezer gewassen overtreft aller verwachtingen. Het aanleggen der zandwegen was een werk op zichzelf. Hiertoe moest eerst het veen, dat hier en daar nog tot een diepte van 1½ meter aanwezig was, worden uitgegraven, dat dan over het omliggende land of in de kuilen gebracht werd. Daarna werden enkele zandheuvelds, die zich hier en daar bevonden, gebruikt om deze wegen weer aan te vullen of op te hoogen. Zeer merkwaardig zijn de vele zwerfkeien, die in deze gronden worden aangetroffen. Hierbij zijn prachtige exemplaren In allerlei vorm en grootte en werkbaas Neussen kwam op het aardige idee om van deze steenen in een verscholen hoekje een zitbank te maken, waarvan men een zeldzaam mooi uitzicht heeft op de nieuwe ontginningen. [...] Volgens het ontginningsplan zal het geheele terrein worden verdeeld in perceelen ter grootte van 0,5 H.A.

Twentsch Dagblad Tubantia en Enschedesche Courant, 22 juni 1935

Kanalisisatie van de Regge

Waar de gestuwde bergen vaak te maken hadden en hebben met een tekort aan water, is het in het Reggedal vaak het teveel aan water dat problemen veroorzaakt. Doordat de Regge in de negentiende eeuw – en wellicht ook al in de achttiende eeuw – verzand, kan aan de ene kant het water vanuit de hooilanden niet goed wegstromen en aan de andere kant wordt de Regge onbevaarbaar voor schepen. Het grootste gedeelte van het jaar is de Regge niet te bevaren. De brede meanders helpen daar niet bij mee, want daardoor wordt de stroomsnelheid uit het water gehaald en wordt het verzandingsproces versneld. De Regge stond, via de Vecht, in die tijd in open verbinding met de Zuiderzee. Het betekent dat de natuurlijke vismigratie van de zee naar de rivier nog steeds mogelijk was.

Halverwege de negentiende eeuw worden er allerlei plannen gemaakt om beide problemen aan te pakken. Zo worden er al in 1847 voorstellen gedaan om een kanaal van Ommen naar Hengelo aan te leggen en

“In Hellendoorn had Zondag bij het visschen in de rivier de Regge, aan de Schuilenburg, de zoo zeldzame vangst van eenen zeer fraaijen, acht voeten langen, Steur plaats, welke ruim 50 Ned. ponden zwaarte heeft.”

De Avondbode, 19 juni 1838

daarmee het vervoer van en naar Twente op gang te krijgen. Maar ook het idee om de Regge te verbeteren en te kanaliseren komt regelmatig voorbij. Dat laatste is echter een intensief en kostbaar project, waarbij nog veel met de hand moet worden gedaan. Het zal

nog tot aan het begin van de twintigste eeuw duren, voordat de eerste meanders worden afgesneden en de Regge weer goed bevaarbaar is. Om alle gronden voor de nieuwe Regge in bezit te krijgen, behandelde de Tweede Kamer in 1905 een wetsontwerp tot onteigening van gronden. Dat kwam voor in de

“De verbetering van de Regge zal bestaan in het afsnijden van bochten en krommingen, het verdiepen en verruimen van het rivierbed en het uitvoeren van met een en ander in verband staande werken.”

Het Vaderland, 8 september 1905

gemeenten Wierden, Hellendoorn, Den Ham en Ambt Ommen. Het ging daarbij om de gronden van het vak Veldkamp, het vak boven de spoorbrug te Nijverdal, de vakken boven en beneden de Hellendoornsche brug, de vakken boven en beneden Schuilenburg en de vakken Rhaan, Veldersberg, Klein Ligtenbelt en Giethmen. Wanneer ook deze gronden in bezit zijn worden de meanders van de Regge op meer dan veertig punten gekanaliseerd, waardoor er een volledige nieuwe Regge ontstaat. De oude meanders blijven als relictten in het landschap liggen.

Een eeuw later, aan het begin van de eenentwintigste eeuw, is het economisch belang van de scheepvaart nihil geworden en de roep om de natuurlijke loop van de Regge groter. Tussen Archem en Rijssen is daarom de kanalisatie weer losgelaten en zijn een groot aantal meanders weer teruggebracht.

Regge kampt jaarrond met gebrek aan water (1858)

De verbetering van Regge, die in 1858 bijna het geheele jaar gebrek aan water had, is sedert jaren ter sprake gebracht zonder uitvoering te komen. In de vergadering der Staten van 1858 kwamen verzoekschriften in van de kamers van koophandel en fabrieken te Delden, Enschede en Rijssen, waarbij op het ontwerpen van een minder kostbaar plan tot verbetering der Regge werd aangedrongen. Aan de gemeentebesturen van Rijssen, Wierden, Goor, Markelo, Diepenheim en Ambt Delden, werd de bij de gemeentewet gevorderde magtiging verleend tot een gemeenschappelijk overleg over de belangen dier gemeenten met betrekking tot die verbetering.

Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 8 juli 1859

Hermeandering van de gekanaliseerde Regge aan het begin van de eenentwintigste eeuw

Veenontginningen

Met het vrijkomen van de markegronden konden ook de grote veenontginningen op gang worden gebracht. Slechts 150 jaar geleden was nog steeds een groot gedeelte van de gronden langs de Regge met veen bedekt. Het gaat dan bijvoorbeeld om het Hammerveen, het Daarler Veen, het Notterveen en het Hurener Veld tussen Den Ham en Notter aan de oostkant van de Regge. Maar ook over de Overtoom, de Middelveen, het Elsenerveen en het Achterhoekerveen tussen Rijssen en Markelo aan de westkant van de Regge. Het waren nog steeds uitgestrekte, boomloze veenvlakten, die door de boeren aan de randen werden gebruikt om brandstof te halen, vee te weiden als dat mogelijk was en boekweitakkertjes aan te leggen.

Ook hier waren het opkopers van markegronden die het veen ten gelde wilden maken. Door het veen met sloten en kanalen goed te ontwateren kon er in het ideale geval twee keer gebruik van worden gemaakt. In de eerste plaats door het veen af te graven, turven van te snijden en te verkopen als brandstof. In de tweede plaats door het in gebruik te nemen als landbouwgebied. Of er turven werden gestoken lag onder andere aan

de kwaliteit van het hoogveen. Zo werd er in het Daarlerveen gesproken over 'lange turf', 'blauwe turf', 'burgerturf', 'Arnhemsche turf', 'grauwe turf' en 'sponsturf'. Blijkbaar allemaal met of een andere samenstelling of een verschillende lengte en breedte. Het winnen van turf was bijzonder zwaar werk dat door een veenbaas tegen een lage loonprijs werd weggezet. Het kwam dan ook geregeld voor dat er gestaakt werd om de lonen te verhogen.

“In een vergadering van de turfgravers uit Beerzerveen, Daarleveen en Vroomshoop is besloten aan de verveners te verzoeken om verhoging van loon. Er zal aan hen schriftelijk worden verzocht de lonen te stellen als volgt: Het graven van 16 op 18 cts. per stok, het turfopzetten van f 1,25 op f 1,50, het op hoop zetten (vuren) van f 1 op f 1,35 en het omringen van f 0,90 op f 1,10, alles per dagwerk, en het laden per daghuur van f 1 op f 1,40.”

Het Vaderland, 16 april 1891

Turfwinning in het Notterveen

Tijdens het afgraven was het veen op sommige plekken wel negen meter dik, terwijl we nu bijna op de bodem van het veenpakket zitten. Mijn opa had een stuk grond gekocht in het Notterveen. Hij ging turfsteken voor brandstof. Dat deden ze met speciale turfstekers. Het was zwaar werk. Ze gingen samen naar het veld en moesten eerst de aarde weghalen, daarna de veenlaag steken. Deze werd in een soort van 'broodjes' te drogen gelegd of op een houten platte kruitwagen meegenomen om thuis te drogen. De turven werden opgestapeld en regelmatig gekeerd. Zodra ze droog genoeg waren, werden ze gebruikt voor brandstof.

Herinneringen aan het turfsteken door haar grootouders door Ina Hoogsteder-Dekker

Stichting van Vroomshoop in 1857

In het jaar 1857 werd in de provincie Overijssel het graven van een kanaal voltooid van Zwolle op Almelo, met een zijtak naar Gramsbergen. In de veenen, daardoor aan de snee gebracht, hebben zich honderdtallen met der woon gevestigd, vooral in dat gedeelte, 't welk den naam van Vroomshoop ontving, en onder de gemeente Den Ham behoort, maar ongeveer anderhalf uur van daar verwijderd is. Eene openbare school werd er voor vier jaren opgericht, en telt reeds meer dan 200 leerlingen. In de godsd. behoeften der Chr. afgescheidenen en der R. Katholieken wordt er behoorlijk voorzien. Alleen de Nederlandsch Hervormden, ten getale van ruim 700 zielen missen dat voorregt. De ondergeteekenden hebben zich daarom in eene commissie vereeuwigd tot vestiging eener zelfstandige Hervormde gemeente te Vroomshoop. Reeds hebben zij aanzienlijke bijdragen voor het beoogde doel verzameld.

Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 30 september 1868

Tweede landgoederenzone langs de Vecht en op de gestuwde bergen

Met het opkopen en het ontginnen van de markegronden komt er voor de gegoede burgers en adel tevens een mogelijkheid om een landgoed te stichten op of bij hun nieuwe bezittingen. Waarbij de ene grootgrondbezitter zocht naar een plek voor een spartaans vakantiehuis, pakte de andere groots uit met een voornaam landhuis met bijbehorend landschapspark van een beroemde landschapsarchitect. De jacht was daarbij een goede nevenactiviteit op het landgoed om gelijkgestemden uit te nodigen. Op die manier kon men de voortgang van de ontginningen zien en kon er tegelijkertijd worden genetwerkt.

“Het jachtveld in Twente is dit winter goed voorzien. Hazen en patrijzen zijn talrijk, en ook de korhoenders zijn niet zeldzaam te noemen. Bij Goor treft men veel konijnen aan.”

De Nieuwe Courant, 07-10-1905

De Sprengenberg bij Haarle

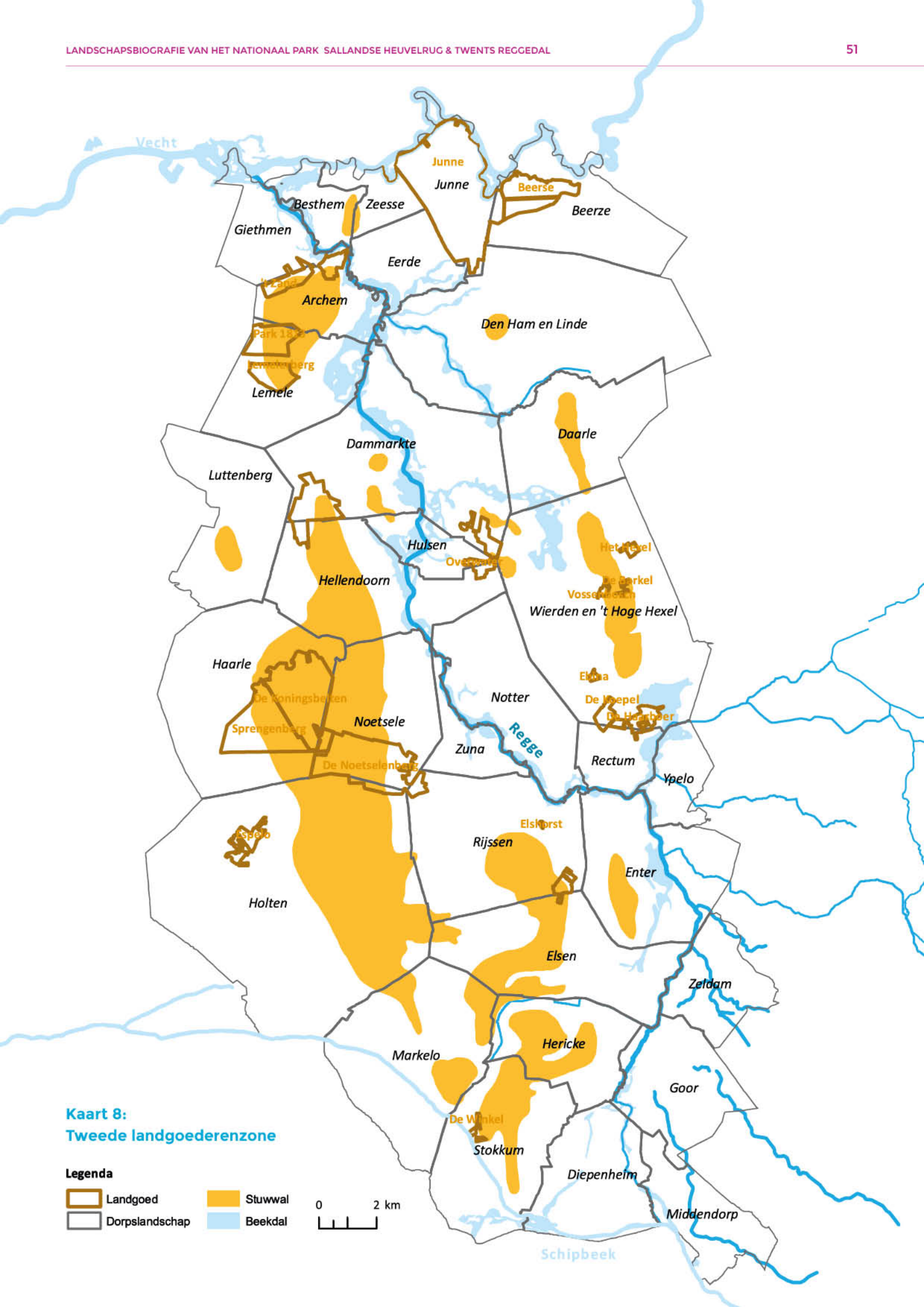
Waar de eerste landgoederenzone zich nog voornamelijk langs de Regge bevond, omdat daar vruchtbare gronden lagen én via het water relatief snel goederen konden worden aan- en afgevoerd, ontstond er nu een nieuwe landgoederenzone bovenop de oude, woeste gronden. Of eigenlijk meerdere landgoederenzones. Langs de Vecht ontstonden op oude heide- en stuifzandgronden landgoed Junne en landgoed De Woudhoeve, dat later werd omgedoopt tot landgoed Beerse. Op de oude heidevelden van de gestuwde bergen werden op de Lemelerberg 't Zand, Klein Archem, Park 1813 en Lemeler Berg gesticht. Op de Sallandse Heuvelrug onder andere De Eelerberg, Sprengenberg en Noetselerberg. Verder naar het zuiden ontstonden de landgoederen Herikberg en Westerfliet en op de grens van Wierden en Rectum kwamen de Koepel en Haarboer.

De voorloper van landgoed Beerse

De heer D.H. de Vries, directeur van de Moluksche Bank te Amsterdam, eigenaar van uitgestrekte veld- en boschgronden in de met natuurschoon zoo rijk bedeelde buurtschap Beerze heeft aldaar op een schilderachtig punt een landhuis „de Woudhoeve” genaamd doen bouwen om dit jaarlijks gedurende een paar zomermaanden met zijn gezin te betrekken. Hij heeft direct de gebruiken van het Overijsselsch platteland gevolgd en Maandag de „naobers” (buren) verzocht om dezen met hunne kinderen een feestje te bereiden. Al de kinderen der buurtschap begaven zich 's namiddags om 5 uur naar de Woudhoeve waar zij door den heer de Vries en zijn echtgenoot hartelijk werden verwelkomd en ruimschoots werden onthaald op limonade en koek. Daarna werden verschillende wedstrijden gehouden, waaraan met groote opgewektheid werd deelgenomen. Vele mooie prijzen werden behaald, terwijl geen der kleinen met ledige handen werd weggezonden. Om 7 uur kwamen de ouders, die eveneens flink onthaald werden. Des avonds illuminatie van de Woudhoeve, wat in de donkere dennen een mooi effect gaf en bijzonder in den smaak der kleinen viel. Om 11 uur was het feestje geëindigd en allen keerden hoogst voldaan huiswaarts, zeer tevreden over „de nieuwe naobers”.

Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 13 augustus 1908

Kaart 8:
Twede landgoederenzone

Legenda

- Landgoed
  - Dorpslandschap
  - Stuwwal
  - Beekdal
- 0   2 km
-

Ruilverkaveling

Om de landbouw een extra impuls te geven worden vóór, maar met name na de Tweede Wereldoorlog grootschalige ruilverkavelingen opgezet om de landbouw efficiënter en intensiever te maken. Een ruilverkaveling had meestal drie doelen: een betere ontwatering van het gebied, een betere ontsluiting met wegen en meer aangesloten percelen dat verkregen werd met kavelruil. Soms zat er ook een sociaaleconomische component aan een ruilverkaveling, waarmee er getracht werd om de soms armoedige omstandigheden op het platteland te verbeteren. Om de ruilverkaveling aan te jagen en te faciliteren kwam de regering met een Ruilverkavelingswet. De eerste werd in 1924 geïntroduceerd, maar met name de Ruilverkavelingswet uit 1954 had hier invloed op het landschap. Bijna het hele grondgebied is onderdeel

“In 1952 werd aanvankelijk de minimum omvang [van een boerenbedrijf] gesteld op 8 ha. Later werd deze gewijzigd, van 12 tot 15 ha. Enige jaren later was de vereiste minimumomvang reeds 20 ha, en nu, bij de ruilverkaveling Holten-Markelo 25 ha. De groei staat niet stil. Er wordt nu [in 1969] reeds gespeeld met de gedachte aan 30, zelfs aan 35 of 40 ha.”

Tubantia, 03 december 1969

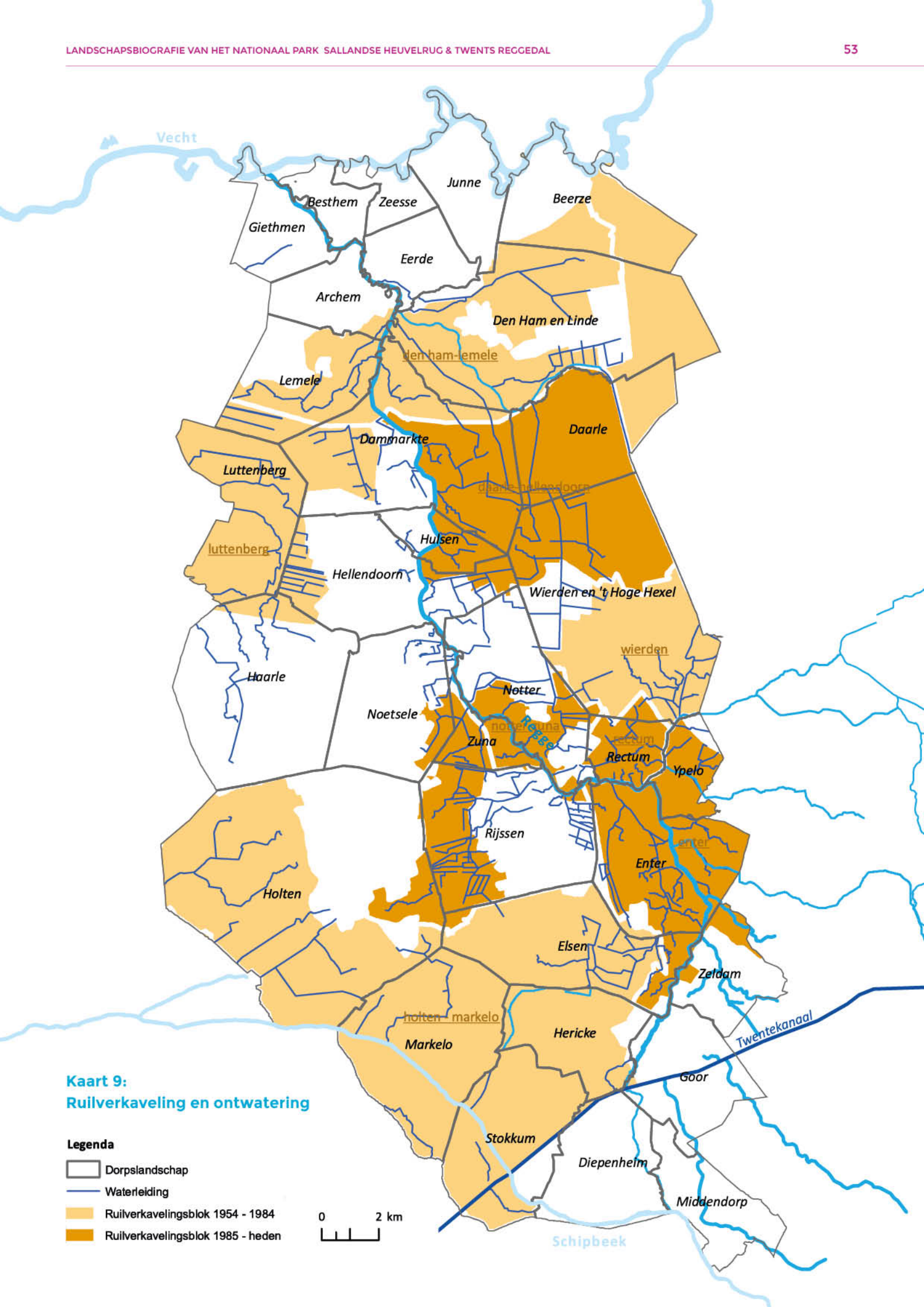
geweest van een ruilverkaveling. Meestal vanaf 1954 als Ruilverkaveling, maar vanaf 1985 ook wel als Landinrichtingsproject. Het verschil met de markeverdeling uit de negentiende eeuw is dat de markeverdeling door de boeren zelf werd geïnitieerd en aan de koning werd aangeboden; de ruilverkaveling werd door de overheid geïnitieerd vanuit het ministerie van Landbouw en Visserij door de Centrale Cultuurtechnische Commissie, die zetelde in Utrecht. Dat zorgde bij veel ruilverkavelingen voor spanning tussen de overheid en de boeren.

Voor het landschap betekende dit dat deze van ‘organisch’ gevormd naar ‘rationeel en ontworpen’ ging. Het werden grote percelen waarop goed en efficiënt geboerd kon worden met een drainerende waterhuishouding en een uitstekende ontsluiting voor landbouwverkeer. Dat gold met name voor de veengebieden. Deze waren uitstekend geschikt om voor de landbouw in te zetten. Dat hoefde niet altijd met lokale boeren. Waar er al eerder boeren voor de veenontginningen uit de ruimere omgeving werden gehaald, zoals bijvoorbeeld in de negentiende eeuw in Vroomshoop, gebeurde dat ook nu weer. In het Natterveen kwamen bijvoorbeeld nieuwe, zelfstandige boeren uit een ander deel van Nederland. Ze kwamen hiernaartoe om te ontginnen voor de landbouw. Soms was het onderdeel van een ruilverkaveling, soms ook van een eigen ontginningsproject. Met name de kleine perceeltjes in de natte vliergronden werden bij de ruilverkaveling behoorlijk onderhanden genomen. De Hammer-, Daarler- en Hexelsche Flier zijn voorbeelden waar deze vorm van efficiëntie werd geperfectioneerd.

Het ruilverkavelingslandschap in het Hammerflier bij Den Ham

Kaart 9:
Ruilverkaveling en ontwatering

Legenda

- Dorpslandschap
- Waterleiding
- Ruilverkavelingsblok 1954 - 1984
- Ruilverkavelingsblok 1985 - heden

Opkomst van het toerisme

Vanaf ongeveer 1900 komt bij de gegoede burgerij recreatie en toerisme tot een vogelvlucht. Overijssel is gemakkelijker te bereizen door de spoorwegen die worden aangelegd, maar ook door de eerste

auto's die er dan rondrijden. Het is ook de periode dat de fiets opkomt. De eerste elementen die puur voor een toeristische functie worden aangelegd zijn uitkijkpunten en verharde rijwielpaden. Want met name in de beginperiode van het toerisme is het lastig om zich over de onverharde zandwegen te verplaatsen.

“Door de gemeente Markelo worden thans in de buurtschap Stokkum eenige zandwegen verbeterd. Deze wegen, vooral in voor- en najaar ware modderpoelen, worden eerst uitgegraven en daarna met bergzand aangevuld, waarna een klinkerbestrating van 5 m. breedte wordt aangebracht. Het grondwerk wordt uitgevoerd door werklozen.”

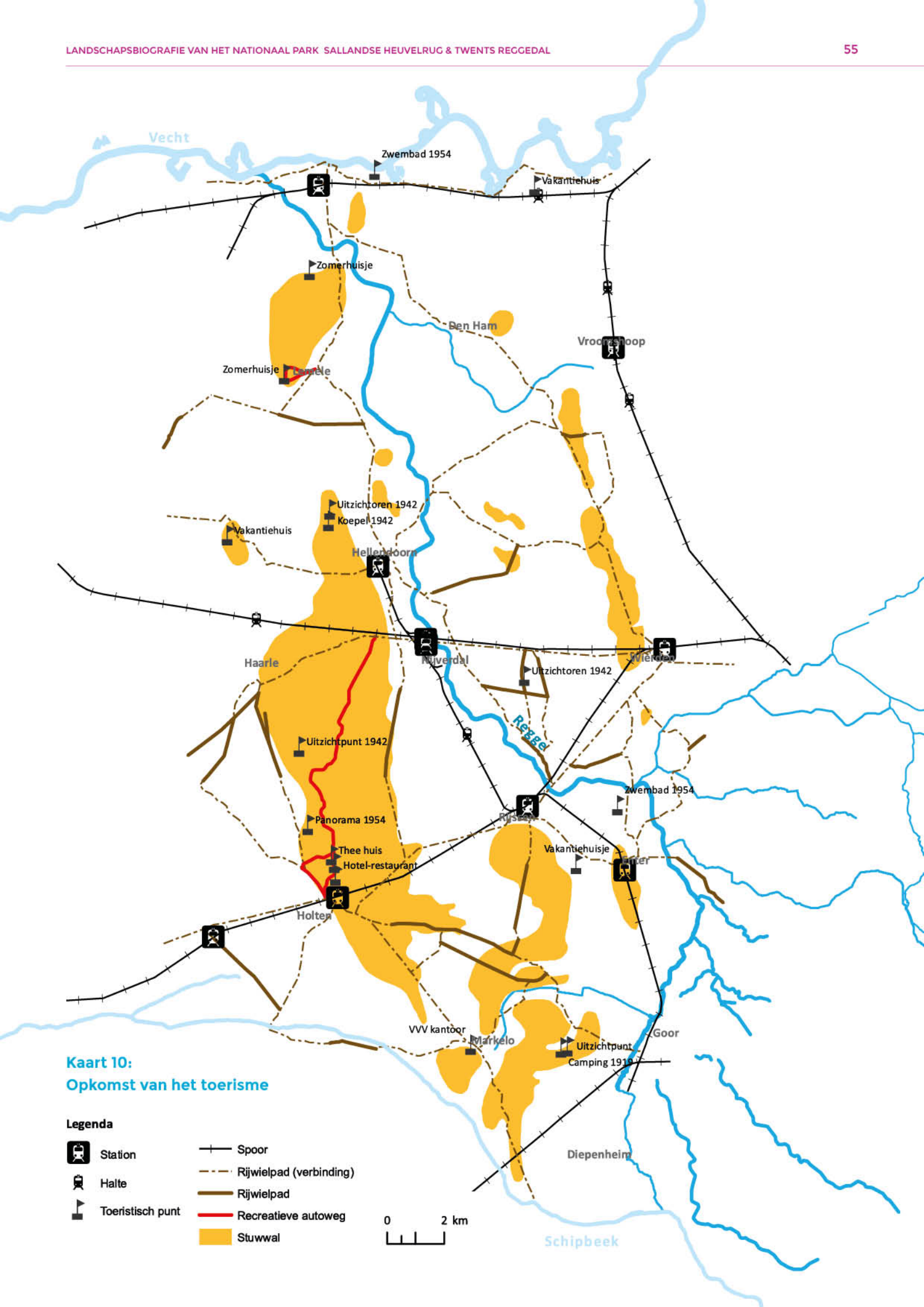
*Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant,
18 januari 1938*

In Hericke komt één van de eerste campings rond 1919. Rijwielpaden worden aangelegd in Haarle, Noetslele en Notter. Op de Lemelerberg en op de Holterberg is het mogelijk om met een auto een ronde over de berg te rijden. In Lemele kan dat in het Nationale Vrijheidspark 1813, waar tevens een restaurant wordt geopend. Op de Holterberg is dat ongeveer hetzelfde met het restaurant het Losse Hoes. Later wordt de autoweg doorgetrokken met de veel langere Holterbergweg richting Nijverdal. In de loop van tientallen jaren breidt dit netwerk zich uit en komen daar uitkijktorens, veel meer campings, hotels en restaurants bij.

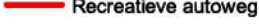

Een zomp op de Regge bij Enter

Kaart 10:
Opkomst van het toerisme

Legenda

- Station
- Halte
- Toeristisch punt
- Spoor
- Rijwielpad (verbinding)
- Rijwielpad
- Recreative autoweg
- Stuwwal

Verhalen uit het landschap

De laatste kluizenaar van Vroomshoop in 1929

Temidden van die eenzaamheid, waar duizenden bunders grond worden afgegraven om in evenzovele kachels en haarden te worden verstookt, bevinden zich de domeinen van Jan Hendrik, welke zich geheel aanpassen aan de omgeving. We vinden hem thuis, d.w.z. opgeborgen in zijn uit dwarsliggers en heiplaggen opgetrokken hol en we trachten hem te onderscheiden door een wolk van stinkenden rook. Achter de kachel zit de eigenaar van deze hut, als zijn aandacht wijdend aan het ijzeren potje met aardappelen, dat op het vuur staat te pruttelen. [...] We hebben ons buiten een weg moeten banen over een gemeentelijke vuilnisbelt in zakformaat. Hij verteld ons met een naïeve openhartigheid: "In een gat bij het kerkhof bevindt zich de vuilnisbelt van Vroomshoop en daar wordt zoveel weggeworpen, dat een handige kerel nog best kan gebruiken. [...] Deze eenzame holbewoner weet van geen tijd en geen dag. Hij vertelt ons dat hij 68 jaar oud is en reeds 22 jaar gescheiden leeft van zijn vrouw. Als jongen heb ik nachtenlang in de turfmolm geslapen als ik bij verveners werkte, maar nou heb ik me eigen stukkie grond en as de volgetjes begint te nustelen, begin ik ook te nustelen. Dan wordt het veen afgegraven en in den nazomer verkoop ik 't hier aan de menschen in Vroomshoop.

De Telegraaf, 1 december 1929

Israëliische begraafplaats in Hellendoorn

In het jaar 1852 verwierf de Joodse gemeenschap in Hellendoorn een perceel grond op de erve „De Isakke” in Hulslen waarop een begraafplaats werd gesticht, hetgeen samenviel met het gereedkomen van de nieuwe straatweg Ommen-Hellendoorn-Goor.

Nieuw Israelietisch weekblad, 12 februari 1971

Tolvrij voor ingezetenen van Noetsele

Aan den tol N°. 3, gemeente Hellendoorn, zijn vrij van tol de ingezetenen uit de buurtschap Noetsele, zich begevende naar de korenmolen van den heer Te Wechel te Hellendoorn, tot het doen malen van hun koren, doch alleen wanneer op de wagens niets anders dan koren of meel voorhanden is.

Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 10 november 1857

Verbetering van de bereikbaarheid van Ypelo en met name Enter

Door het Bestuur van de vennootschap is besloten tot het leggen van een brug over de rivier de Regge, bij het erve ter Keurst in Ypelo, [...] zoodat hierdoor de communicatie van Enter en verder gelegene plaatsen, met Almelo, Borne en verder Twenthe is opengesteld. Hoewel dit nu een groot gerief voor onze fabrieken, vooral voor de steen- en pannebakkerijen mag genoemd worden, is het echter eenigermate te bejammeren, dat het voornemen bestaat ook de voetgangers met een cent bruggeld te bezwaren. De buurtschap Ypelo zoude zich, naar men wil, geheel en al van de betaling van bruggeld hebben vrijgekocht, door ineens f 600 te betalen. Ook de werkzaamheden aan de brug bij het Exoo vorderen goed, en hoopt men deze eerlang gereed te zien, waardoor de gemeenschap tusschen de Provincie Gelderland en Almelo bevorderd zal worden. Zoo zal dan Enter langs zeven zeer goede wegen te bereiken zijn, daar het voor nog geen vijftien jaren alleen langs den Munster- of Hessenweg van Delden naar Rijssen en in het begin der vorige eeuw niet anders dan bij drooge zomers of strenge winters te geraken was, als zijnde het destijds geheel door poelen en moerassen zonder berijdbare wegen omringd.

Twentsche Courant, 3 september 1859

Bos- en heidebrand tussen Nijverdal en Haarle

Zaterdagochtend ontstond er brand in de bosch- en heidegronden tusschen Nijverdal en Haarle (gem. Hellendoorn). Aangewakkerd door den sterken wind, breide de brand zich snel uit en kreeg zoo'n dreigend aanzien, dat de ingezetenen van Nijverdal werden opgeroepen om bij de blussching behulpzaam te zijn. Na veel inspanning gelukte het te ongeveer drie uren de vlammen te stuiten. Een groote uitgestrektheid bosch- en heidegrond is afgebrand.

Provinciale Drentsche en Asser Courant, 25 maart 1903

De oude weg van Rectum naar Zuna met een noodlottig ongeval

De Hemelvaartse feestdag, welke steeds voor onze inwoners en die der omstreken, eene ware kermisdag is, hoewel door velen als zoodanig gelaakt, door anderen gewenscht, is dit jaar, in een dag van rouwe verkeer, doordien in den avond van denzelfden, een jongeling uit het naburige Zuna, ongelukkig zijnen dood, in de rivier de Regge, nabij het oude Rijssensche Veer vond. Naar alle waarschijnlijkheid, heeft hij, na zijne beminde, in de buurtschap Rectum, verlaten te hebben, door den Sluirendijk, den ouden Grimbergerweg ingeslagen, op het oude Veer aan, om zodoende, door het hooiland, het Eilert, genaamd, eene doorwaadbare plaats, in de rivier te bereiken, teneinde van achteren, langs den kortsten weg, tot zijn ouders huis te komen. De duisternis van den avond, die in deze streken toen buitengewoon was, en het sterke weerlichten, hebben hem waarschijnlijk, op deze hoogte verbijsterd, en zodoende, van boven in de rivier doen storten. Hoewel er nu sedert het vernemen des drenkelings, van donderdagavond tot heden middag twaalf uren, allerlei geruchten, omtrent den overledenen in omloop waren, die het ergste deden vermoeden, is het echter hij nader onderzoek gebleken dat geene der geringste dier geruchten zijn bewaarheid geworden, maar hij ongelukkig, aldaar zijnen dood gevonden heeft, daar men zelfs bij nader onderzoek, niet eens aan misbruik van sterken drank, op dezen oogenblik, durft denken, zooals gewoonlijk nog wel eens, op zulke dagen, het geval wil zijn.

Twentsche Courant, 11 juni 1859

Dodenweg in Ypelo

De Doodenweg van de Buurschap Ypelo naar den kerkhof te Rijssen, zal niet meer verworpen worden, maar men zal zich zelfs verplicht vinden om eenen dijk daartoe, van de Regge of Beekspant de Keurst tot aan de naaste verbinding op Rijssen, op te werpen.

Twentsche Courant, 27 mei 1854

Riet maaien in Elsen

Nu de rietplassen te Elsen, gem. Markelo, bevroren zijn, heerscht er groote bedrijvigheid, om zoo gauw mogelijk het riet te maaien en den oogst binnen te halen. Met een „sig en 'n pik" wordt het riet gemaaid. Door rappe handen wordt het bijeen gebonden, en zal later voor dakbedekking worden gebruikt.

Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 12 februari 1936

Belvédère op de Herikerberg

De Belvédère bevindt zich op de Herikerberg, waar de boerderij Monte Bello ligt, welke aan graaf Bentin ck toebehoort. Onder geleide mag de Belvédère steeds beklommen worden. Bovenop bevindt zich een wijzerbord, waarin men de verschillende plaatsen in den omtrek moet zoeken. Met het bloote oog overziet men bijna reeds geheel Twente. In de onmiddellijke nabijheid Markelo, Goor, Diepenheim, Holten en Rijssen. Hier is het terrein heuvelachtig, daar liggen dal- en broekgronden. Aan de eene zijde uitgestrekte heidevelden en dennenbosschen, afgewisseld met golvende korenvelden, aan den anderen kant uitgestrekte weidegronden en heerlijke groene eikenwouden, links de eenvoudige woningen der landlieden, rechts de fraaie kasteeltjes van Weldam en Diepenheim. Verder weg rust ons oog over Markelo heen op de schoone bosschen van Lochem en ter andere zijde over Goor weg, op de torens van Delden en de fabrieksschoorsteenen van Hengelo. Wapenen we ons oog met een verrekijker dan breidt zich het veld aan alle zijden uren ver uit. In het westen zien we de torens van Deventer en Zuiden de bosschen van Apeldoorn ; in het noorden en noordoosten rust de blik op de Haarler- en Lemelerbergen en op de hoogten van Ootmarsum ; in het Oosten aanschouwen we den Tankenberg achter Oldenzaal, het slot te Bentheim, en de torens van Gronau; in het zuiden weidt de blik over Winterswijk en Groenlo.

De Tijd, 2 augustus 1907

Longziekte in Zuna

Wij vernemen dat in de buurschap Zuna, gemeente Wierden, de besmettelijk heerschende longziekte onder de koeijen is uitgebroken. Deze zoo gevreesde ziekte heerscht zoo men zegt, op meerdere stallen in de Gemeente Markelo.

Twentsche Courant, 10 februari 1855

Koepad langs de Regge bij de Marsdijk

Iconen en fenomenen

Alles is van waarde, maar niet alles is even waardevol

Voor de Sallandse Heuvelrug en de Twentse Regge zijn op basis van expert judgement iconen van het landschap bepaald. Wat is bijzonder karakteristiek, zeldzaam of heeft een hoge ensemblewaarde? Dat begint al bij de ondergrond. Door het gehele gebied liggen een groot aantal aardkundige fenomenen verspreid. In het noorden liggen langs de Vecht nog bijzonder goed bewaard gebleven kronkelwaarden, zoals bij het Junner Koeland, en stuifduincomplexen. De Archemerberg, Mageler Es, Luttenberg en Markelose Berg zijn stuwwallen met een hoge kenmerkendheid en gaafheid. Op de Holter-, Haarler- en Noetselerberg liggen smeltwaterdalen en daluitspoelingswaaiers uit dezelfde periode. Uit de dekzandperiode zijn de dekzandkopjes bij Ypelo en Enter het meest in het

oog springend. Deze zone gaat tot buiten het gebied door. De meandering van de Regge zelf kan ook tot een aardkundig fenomeen worden gerekend. Er zijn maar weinig rivieren of (grote) beken die deze vrijheid nog hebben. Van het grote hoogveengebied is tegenwoordig weinig tot niets meer over. Het Notterveen is één van de laatste restanten. Niet alleen van dit gebied, in Nederland zijn er nog maar een paar soortgelijke gebieden over. In dat landschap loopt de prehistorische mens al rond. Zeldzaam zijn prehistorische vindplaatsen waar nog ensembles bij elkaar te vinden zijn. De raatakkercomplexen en de grafheuvels op de Sprengenberg zijn hier twee voorbeelden van. Maar ook de vele grafheuvels bij elkaar in de Borkeld en op de Friezenberg. Het is een landschap onder onze voeten dat zijn grootste geheimen nog moet prijsgeven.

Stuifzand aan de zuidkant van de Lemelerberg

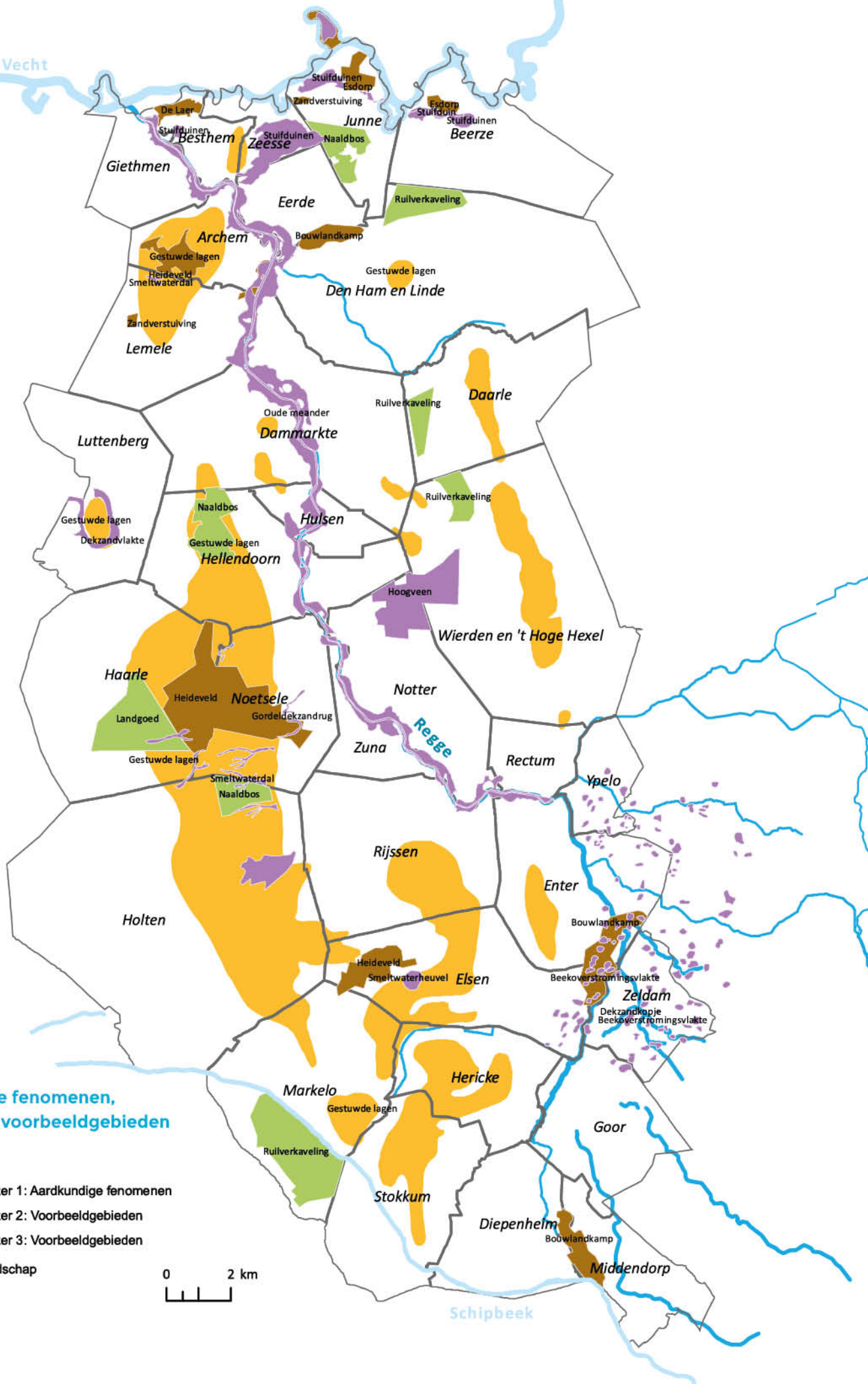
Huize Wegdam bij Coor

Vanaf het moment dat in de Vroege Middeleeuwen de mens het landschap naar haar hand gaat zetten ontstaat een diversiteit aan cultuurlandschappen. Ook daar zijn een aantal voorbeeldgebieden voor aan te wijzen. De esdorpen Junne en Beerze springen daar wat betreft kenmerkendheid bij uit. Maar ook de gehele landgoederenzone langs de Regge kan als bijzonder karakteristiek worden aangeduid. Tegenwoordig zijn lang niet alle buitenplaatsen en kastelen meer aanwezig. Dat neemt echter niet weg dat het in de gehele ontstaansgeschiedenis van het gebied een bijzondere plaats inneemt. De Archemermaten langs de Regge zijn een voorbeeld met een bijzonder hoge gaafheid wat betreft oude hooilanden. In het Eerder Achterbroek en bij Enter zijn nog kenmerkende bouwlandkampen en hun bewoning te vinden. Het idee van de grootschalige heidevelden, het Centraal Sallands Heideland, bestaat nog op de Archemerberg, de Haarlerberg en in het Elsenveld. Stuifzanden zijn schaarser geworden, maar nog terug te vinden op de Lemelerberg en langs de Vecht bij de Heetdelle en de Sahara. Een typisch rivierenlandgoed is 't Laer. Iets verderop ligt op het dekzand landgoed Eerde. De negentiende eeuwse vervening voor akkerbouw komt bijzonder goed tot uitdrukken bij de Eerste Blokweg in Vroomshoop. Het zijn kleine vervenershuisjes op smalle percelen. Monotone, grootschalige naaldbebossing kan nog worden ervaren op de Hellendoorsche Berg, de Holterberg en op het voormalige Junnerveld. Een bijzonder voorbeeld daarvan is Park 1813 op de Lemelerberg. Het Nationale Vrijheidspark dat naaldbebossing combineerde met een landschapspark en tegenwoordig vrij anoniem door het leven gaat. De ruilverkaveling bracht na de Tweede Wereldoorlog een nieuw rationeel boerenlandschap met zich mee. In de Hammer-, Daar-

ler-, Hexelsche Flier en het Markelose Broek komt deze efficiëntieslag het meest kenmerkend tot uitdrukking.

In, rondom en tussen deze gebiedsiconen liggen een groot aantal cultuurhistorische elementen die op zichzelf ook weer iconen van het landschap kunnen zijn. Een dergelijke inventarisatie is nooit compleet. Toch zijn er vrij gemakkelijk een paar kenmerkende uit te halen. Een verdwenen middeleeuws icoon is de schaapskooi. Oorspronkelijk tot ver in de nieuwe tijd talrijk aanwezig op de overgang naar de heidevelden. Tegenwoordig is er nog slechts een handvol van over. Een ander in onbruik geraakt element zijn karrensporen. Deze zijn veelal nog bijzonder gaaf op de heidevelden terug te vinden. Met name tussen Holten, Noetsele en Haarle zijn nog prachtige bundels van karrensporen terug te vinden en te volgen. In de laaggelegen, natte gronden zijn nog enkele, goed bewaard gebleven oude weteringen terug te vinden. Deze gaan wat betreft ouderdom waarschijnlijk terug tot de dertiende of veertiende eeuw. Bij Holten liggen de restanten van de Sallandse landweer. Het is een onderdeel van een landweer die via Bathmen naar Deventer loopt. Uit het recente landschap vallen de vele rabatten voor de bosbouw op. Ze hebben een hoge kenmerkendheid en ensemblewaarde. De rijwielpaden die voor de eerste wielertoeristen werden aangelegd zijn vaak ook nog aanwezig. Hun kenmerkendheid en gaafheid is overigens meestal verdwenen. Naast de vele historische dorpskernen in het gebied, vaak met groepjes hallehuisboerderijen bij elkaar, is er nog een type dorpskern dat er uitspringt, namelijk de kanaaldorpen van Beerzerveld, Geerdijk, Vroomshoop en Daarlerveen. Ze zijn met een oorsprong uit de negentiende eeuw relatief jong, maar daarom niet minder waardevol.

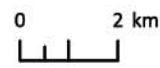

Kaart 11:
Aardkundige fenomenen,
elementen, voorbeeldgebieden

Legenda

- Tijdsvenster 1: Aardkundige fenomenen
- Tijdsvenster 2: Voorbeeldgebieden
- Tijdsvenster 3: Voorbeeldgebieden
- Dorpslandschap
- Stuwwal

Boerderijen bij Stokkum

Schaapskudde op de Lemelerberg

Tijdsvenster 4: Kansen en denkrichtingen voor de toekomst (>2021 na Chr.)

De natuur is onze partner als we samenwerken

Met de vele ruimtelijke opgaven die in de komende jaren op ons af komen, zoals de transitie in de landbouw, energievraagstukken, antiverdrogingsmaatregelen en biodiversiteitsopgaven, is het goed om de waarden van het landschap en het toekomstige gebruik op elkaar af te stemmen. Ter inspiratie zijn hieronder elf koppelingen gezocht waarmee de geschiedenis van het gebied en de doorontwikkeling elkaar versterken. Een lijst die voor een ieder vrij is om aan te vullen.

Tijdsvenster 1:

Natuurlijk landschap en prehistorie

- Aardkunde is de basis van het Nationaal Park.
Maak aardkunde (incl. de hydrologische systemen) belangrijk en de inspiratie voor toekomstige plannen.
- Laat de aardkundige waarden voor je 'werken' door het juiste grondgebruik op de juiste plek toe te passen.
- Zet in op onderzoek van de prehistorische bewoning op de Lemelerberg, Sprengenberg, Hoge Hexel, Enter, Borkeld en Markelo en maak dat - meer dan nu het geval is - onderdeel van de gebiedsidentiteit van het Nationaal Park.

Tijdsvenster 2:

Middeleeuws dorpslandschap

- Zet bij ruimtelijke vraagstukken in op herwaardering voor het oude grondgebruik.
  - Laat flieren, maten en broeken weer hooilanden zijn, waardoor ze jaarrond meehelpten bij waterberging.
  - Geef ruimte voor biologische akkerbouw op de essen, zodat het biodiversiteitsvraagstuk daar kleiner wordt.
  - Zet in op CO₂-reductie door de aanplant van oude houtwallen in het kampenlandschap in plaats van het dichtpoten van open percelen met bos.
  - Reduceer scherpe grenzen tussen agrarisch grondgebruik zoveel als mogelijk. Organische overgangen moeten de norm worden.

- Gebruik de oude 'linten' van het middeleeuwse dorpslandschap, waaronder de karrensporen, de verdwenen schaapskooien, oude weteringen en de Sallandse landweer, als inspiratiebron om recreatie en toerisme in het gebied te verbinden.
- Revitaliseer de eerste landgoederenzone langs de Regge en maak dat het hart/de kapstok van het onderdeel 'Twentse Regge' in het nieuwe Nationaal Park. Zowel wat betreft vrijetijdseconomie als voor water, landbouw, ecologie en gebiedsidentiteit.
- Inventariseer met bewoners de restanten van hun eigen dorpsgrenzen. Kweek besef van waarde met oude familienamen en verhalen uit het landschap. Laat daardoor het dorpslandschap de motor van identiteit en integrale gebiedsbenadering zijn.

Tijdsvenster 3:

Recent landschap

- Hou culturele diversiteit in de bosopstanden en onderzoek de regionale afzetmarkt voor bijbehorende producten. Een nationaal park heeft uiteindelijk meer dan alleen geïntegreerd bosbeheer, waaronder opgaand naaldhout, hakhout en oude boskernen. Al dan niet met andere soorten voor klimaatadaptatie.
- Geef het ruilverkavelingslandschap de juiste plek. Intensivering van de landbouw hoort ook bij het landschap en bij een Nationaal Park. Onderzoek welke plekken nog relevant zijn voor intensieve landbouw en waar vanuit agrariërs de grenzen wat betreft grondgebruik liggen.
- Vervang het uitgebreide naoorlogse waterleidingstelsel door een afgeslankte vorm daarvan, zodat de landbouw langer en meer water heeft en natuur niet verdroogt.
- Gebruik de eerste, vooroorlogse, recreatieve infrastructuur als blauwdruk voor de toekomstige uitdagingen wat betreft spreiding van recreatie en toerisme.

Blootliggend zand op en rondom Junner Koeland of de Grote Mars

Colofon

Opdrachtgever:	Nationaal Park Sallandse Heuvelrug & Twents Reggedal
Tekst:	Martijn Horst (Landschap Overijssel)
Kaarten:	Celeste Alink en Martijn Horst (Landschap Overijssel)
Beelden:	Arno ten Hoeve; p. 66 Bertus Webbink; pp. 16, 62 Edwin van der Kaap; p. 29 Gelders Archief; pp. 30, 40 Gonny Sleurink; pp. 1, 6-7, 8, 9, 10, 14, 15, 24, 60, 68-69 Henk Velten; p. 54 Kadaster; pp. 25, 43, 49 Landschap Overijssel; pp. 12, 26, 47, 48 Martijn Horst; pp. 2, 17, 34, 38, 58, 59, 66, 71 Nico Kloek; pp. 50, 52, 64 Staatsbosbeheer; p. 21 Studio Pothoff; p. 18 Willem Vletter; p. 22 Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed; p. 20
Vormgeving:	ImpriMedia, Raalte
Druk:	DDMC, Raalte
Datum:	Oktober 2021

**Namens het Breed Bestuurlijk Overleg
Nationaal Park Sallandse Heuvelrug
& Twents Reggedal:**
Gemeente Hellendoorn
LTO Noord
Gemeente Hof van Twente
Staatsbosbeheer
Gemeente Raalte
Natuurmonumenten
Gemeente Rijssen-Holten
Landschap Overijssel
Gemeente Twenterand
Waterschap Vechtstromen
Gemeente Wierden
Waterschap Drents-Overijsselse Delta
Gemeente Ommen
Waterbedrijf Vitens
MarketingOost
Toeristische bureaus in NPSH&TR
IVN Natuureducatie
HISWA RECRON
Overijssels Particulier Grondbezit

Verder lezen

Over de Sallandse Heuvelrug en het Twents Reggedal zijn de laatste decennia diverse publicaties verschenen.

Recente uitgaven die (gedeeltelijk) de regio behandelen zijn onder andere:

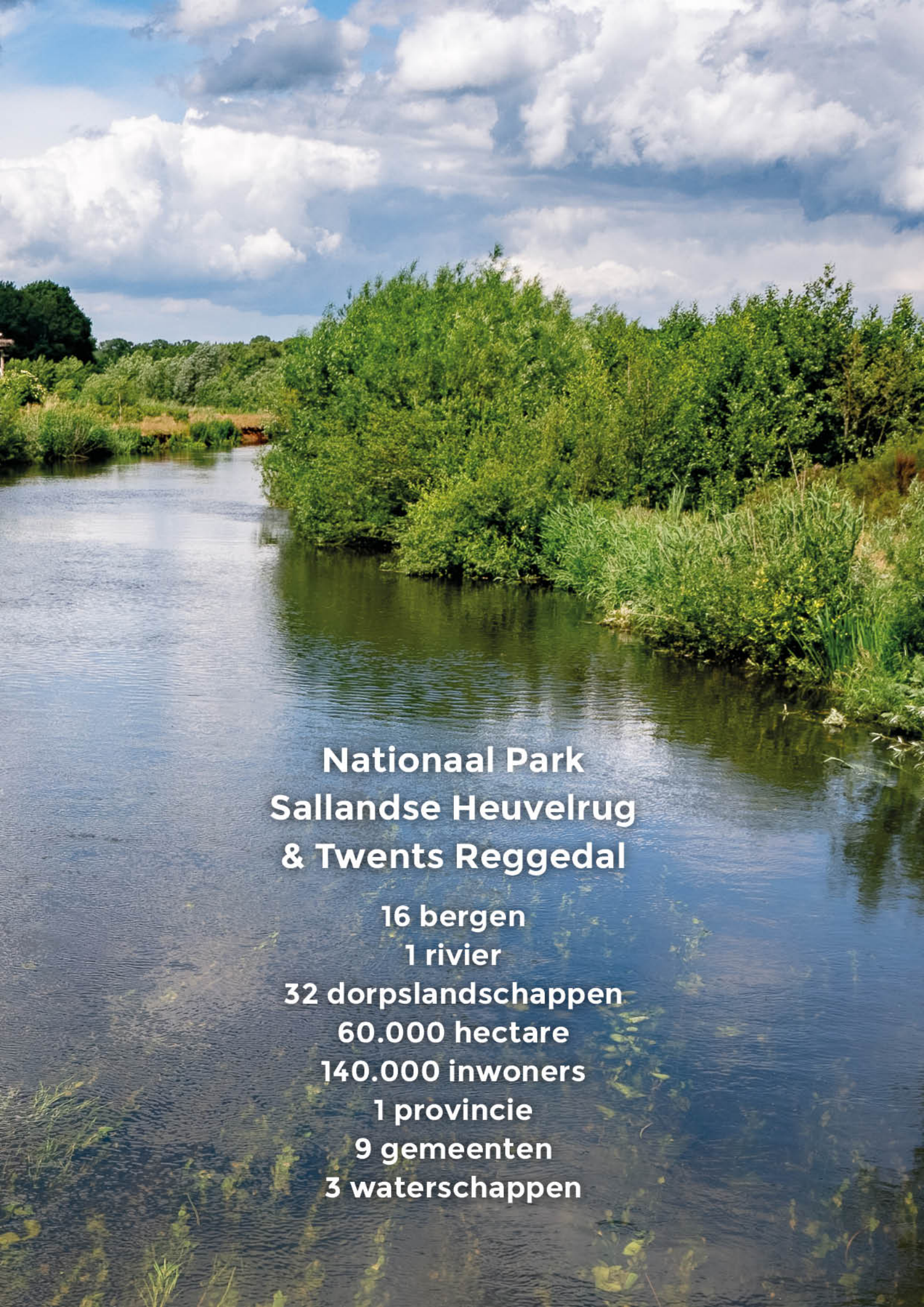
- Baan, I., H. Hengeveld & M. Knigge (2012). *De landschappen van Overijssel*. Wbooks. Zwolle.
- Beek, R. van (2009). *Reliëf in tijd en ruimte*. Wageningen Universiteit. Wageningen.
- Ottens, W., K. Bevaart & E. van der Laan (2019). *Groene parels in Overijssel*. Waanders. Zwolle.
- Provincie Overijssel (2017). *Parels achter de IJssel*. Provincie Overijssel. Zwolle.
- Spek, Th., H. van der Velde, H. Hannink & B. Terlouw (2010). *Mens en land in het hart van Salland*. Uitgeverij Matrijs. Utrecht.
- Spiekhout, D. (2020). *Het middeleeuwse kastelenlandschap van het Oversticht*. Kenniscentrum Landschap. Groningen.
- Smit, E. & D. Webbink (2012). *Van Eversberg tot Eerde*. Uitgeverij 'n Boaken. Hellendoorn.
- Smit, E. & D. Webbink (2019). *Van Westerflieër tot Grimberg*. Uitgeverij 'n Boaken. Hellendoorn.

**Wat is het icoon
van jouw
dorpslandschap?**

**Nationaal Park
Sallandse Heuvelrug
& Twents Reggedal**

16 bergen

1 rivier

32 dorpslandschappen

60.000 hectare

140.000 inwoners

1 provincie

9 gemeenten

3 waterschappen

Overzichtskaarten

Bij deze publicatie over Nationaal Park Sallandse Heuvelrug & Twents Reggedal horen drie overzichtskaarten op A2-formaat met een schaal van 1:80.000:

1. Overzichtskaart bij Tijdsvenster 1:

Bergen, zandkopjes, veen en de oudste bewoning (<800 na Chr.)

2. Overzichtskaart bij Tijdsvenster 2:

32 Middeleeuwse dorpslandschappen (800-1850 na Chr.)

3. Overzichtskaart bij Tijdsvenster 3:

Bebossing en ruilverkaveling in het moderne landschap (>1850 na Chr.)

